

EGYETEMÜNK BERENDEZKEDÉSE BUDÁN*

(1777–1784)

TÓTH ANDRÁS

I.

Egyetemünk Budára történt átköltözésének előzményei az előző évtized végére nyúlnak vissza. Hosszas, az egész egyetemi tanulmányi rendet érintő tárgyalások után Mária Terézia 1769 július 17-én kiadott leiratával királyi oltalma alá helyezte a nagyszombati Universitást, mely így jezsuita rendi intézményből – még a rend feloszlata előtt – jezsuita vezetés alatt álló királyi jellegű egyetemmé vált.¹ Ugyanennek az évnek a végén megjelent az orvostudományi kart létrehozó rendelet is. Így teljessé vált az egyetemi szervezet.

Az oltalomlevél megjelölte az egyetemi oktatás legfontosabb állami célját: a szaktudományos és erkölcsi nevelés elsőrendű feladatát a fiatalságnak állami szolgálatra való nevelésében látja. Nem lényegtelen mellékcélja az egyetemi szervezet és oktatás fejlesztésének az sem, hogy a magyar fiataloknak ne kelljen drága külföldi egyetemeken végezni tanulmányaikat. Ezzel elsősorban a protestánsok előtt óhajtották bezárni a külföldi tanulmányutak eddig is szoros kapuit. Az uralkodó a nemzet iránti háláját óhajtotta kifejezni akkor, amikor a nagyszombati egyetemet különleges királyi oltalma, gondviselése és irányítása alá helyezte. Oltalmának külső jeleként, királyi jog alapján, az üresedésben levő gazdag földvári apátságot

* A tanulmány elsőrendű forrásanyaga az Országos Levéltár (OL) helytartótanácsi levéltárának (Htt.) „Departamentum litterario-politicum” (Litt. pol.) c. *iratanyaga*, különösen annak alábbi különkezelt iratsorozatai:

a) Acta abolitae Societatis Jesu (AASJ);

b) Acta senatus Regiae Universitatis Budensis (ASRUB);

c) Acta ad translationem Universitatis Tyrnaviensis spectantia 1776–1786. (AT). [Niczky Kristóf költöztetési biztos előzetes rendezés nélkül lapszámozott iratai.]

Felhasználtam ezeken kívül az alábbi *iratközléseket*:

a) *Fejér*, Georgius: Historia Academiae scientiarum Pazmaniae archi-episcopalis ac M. Theresianae regiae literaria. Documenta. Buda, 1835. [Fejér].

b) *Pauler* Tivadar: A budapesti magyar kir. tudományegyetem története. I. kötet. Bp., 1880. [Pauler].

c) (Eötvös József): A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek előterjesztése a magyar királyi tudományos egyetem vagyonának kimutatása tárgyában. (Okmánytárral). Buda, 1869. (Okm.), valamint az egyetem 1935. évi jubileumával kapcsolatban megjelent *kartörténeti köteteket* Eckhart Ferenc (jogi kar), *Szentpétery* Imre (bölcészeti kar), *Győry* János (orvosi kar), *Hermann* Egyed és *Artner* Edgárd (hittudományi kar) tollából.

¹ Az 1769. évi tárgyalásokra l. *Finácz* Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában Bp., 1899–1902. (a továbbiakban: *Finácz*) I. köt. 305–335. Az oltalomlevelet kiadta Pauler 492–494.

összes birtokaival és tartozékaival az egyetemnek adományozta. Az oltalmazó kéz mellett azonban hamarosan érezhetővé vált a politikailag is keményebben irányító kéz súlya: a választott egyetemi tisztségviselők (rektor, dékánok, magistratus) adminisztratív szerepkörbe szorultak, s az Egyetem vezetését osztrák gyakorlat szerint kinevezett szervek (főigazgató, igazgatók, consistorium, s felettük az elnök-kancellár) vették át.²

Az új egyetemi szisztéma kidolgozása során találkozunk egy olyan névvel, mely még sokszor szerepel a felvilágosodás korának egyetemtörténetében: Niczky Kristóféval. Az 1769. évi oltalomlevél kiadását megelőző tárgyalások során ő vetette fel először az egyetem Budára költöztetésének gondolatát.³ Általános egyetemtörténeti vonatkozásban is jelentős *Emlékiratának* bevezetésében nevelési alapelveit fejtette ki, s hangsúlyozta, hogy a latin oktatást csak akkor szabad elkezdni, ha a tanulók a német nyelv elemeivel már megismerkedtek. Javaslatának e pontja mutatja elhelyezkedését kora politikai rendszerében. Mindennemű nevelés alapjának a valláserkölcsi nevelést tartotta, de ugyanekkor síkraszállt az aritmetika oktatásának terjesztése mellett is. Általános elveinek kifejtése után tér rá a magyar egyetem elvi és gyakorlati problémáira. Alapelvként leszögezi – s ebben egyetért az oktatásügyi reform bécsi kidolgozóival – hogy a magyar egyetemnek is a bécsi mintát kell alapul vennie, viszont a hazai jog oktatásának, általában a helyi szokásoknak különleges figyelmet kell szentelni. Határozottan állást foglal az egyetem székhelyét illetően: jöllehet Nagyszombatban az alapok készen állanak, mégis Buda „*a királyok ősi székhelye*” „*az ország középpontjában*”, mely az ország minden részéből egyformán könnyen érhető el. A budai királyi palota az egyetem befogadására kitűnően alkalmas: csupán új csillagvizsgálót és természettudományi múzeumot kell építeni. Az elaborátum természetesen az oktatás vonatkozásában a jezsuita rendre épít, azonban a tomista teológiát piaristákra, a kameralisztikát, a jogi és az orvostudományi tárgyakat polgári személyekre óhajtotta bízni. Részletesen szolt a vezetés és az ellenőrzés kérdéseiről, s a költöztetés anyagi szükségleteiről, azok fedezéséről. Külön kitért a Budán létesítendő Egyetemi Könyvtár kérdésére: az ifjúság jobb képzése és nevelése érdekében nyilvános közkönyvtár létesítését javasolta. Az anyagi kérdéseket a földvári apátság és a székesfehérvári örkanonokság jövedelmeiből, ill. kölcsönökből óhajtotta fedezni.

Az államtanács július 29-én foglalkozott Niczky előterjesztésével. Gebler tanácsos határozottan Buda mellett foglalt állást, s örömét fejezte ki, hogy végre egy magyar politikus hajlandó egyházi jövedelmet közcélra fordítani. Stupan tanácsos megemlítette, hogy Niczkyéhez hasonló javaslat nemrégiben már elhangzott az egri püspök részéről. Az államtanács végül az egész javaslatot véleményezés végett a magyar kancelláriának küldte le. Eszterházy Ferenc kancellár Niczky javaslatát túl merésznek tartotta. Szava a konzervatív körök véleményét tolmácsolta,

² Az egyetem 1770. évi szervezeti reformjára I. Pauler 58. skk. 1. és Györy 36. skk. 1.

³ Emlékiratát kiadta *Fináczy* I. köt. 388–301. l.-on *Planum Universitatis Regiae in der königlichen Freystadt Ofen* címmel. (Arcképét közli „A magyar nemzet története” c. mű VIII. köt. 314. l.) A szöveg a *Fináczy*-jelezte lelőhelyeken kívül *Einrichtungs Plan deren Studien in Königreich Ungarn* címmel található még *Niczky* iratai között is (AT 400–426). Ez utóbbi szöveg – mint erre címe is utal – bővebb, átfogóbb jellegű.

melyek politikai szempontból aggályosnak tartották az egyetemnek a központba kerülését. Véleménye alapján Mária Terézia a költöztetés ügyét egyelőre levette a napirendről. Az egyetem így Nagyszombatban maradt, s a régi keretek között folytatta munkáját.

A döntő fordulat 1773-ban, a jezsuita rend feloszlatakor következett be. A négy évvel korábban állami oltalom alá vett intézmény ekkor vált *de jure* és *de facto* állami intézménnyé. Megkapta a feloszlátott rend nagyszombati rendházának minden vagyonát, s teljes mértékben a helytartótanács irányítása alá került. A rend feloszlata után – mint ezt Fináczy megállapítja⁴ – már nem kellett tekintettel lenni az évszázados hagyományokra, az anyagi megkötöttségekre. Az egész egyetem előtt új távlatok nyíltak. A belső átszervezéssel egyidőben természetesen újból felmerült a Budára való költözés gondolata is. A neves magyar művelődéspolitikus Ürményi József az udvari tanulmányi bizottságban 1774-ben említette a kérdést. A bizottság a pesti invalidusházat hozta szóba; Mária Terézia már ekkor a budai várra gondolt. A kibontakozás azonban még mindig a távoli jövőben volt: nem csupán az átköltöztetés technikai jellegű kérdései vártak megoldásra, hanem az ezek kivitelezését lehetővé tevő anyagi problémák is.

A jezsuita rend feloszlata után az egész birodalomban meg kellett teremteni a közoktatásügy új szervezeti és anyagi kereteit. Ezt a célt szolgálták a tanulmányi alap és az egyetemi alap. Bonyolult, sok érdekes tanulságot rejtő történetük még megírásra vár.^{4a} Mindkét alap a jezsuita rend vagyonából keletkezett, s eredetük ily jellege tette lehetővé, hogy több mint egy évszázadon át vitatni lehetett az egyetem, sőt az egész magyar állami közoktatás egyházi vagy állami jellegének kérdését, az egyházi beleszólás mértékét. A jezsuita vagyon (az ún. „*massa jesuitica*”) két részre oszlott: a tisztán egyházi jellegű vagyonra (a volt, s az idők során jezsuita birtokba került prépostságok, apátságok, mint p. o. Bozók, Sellye, Turóc stb.), ill. az egyéb jellegű vagyonra. A rend feloszlata után a tisztán egyházi jellegű vagyont természete szerint oktatási célra fordították. Az egyéb jellegű vagyon királyi kegyből nem az államkincstár kezelésébe került, hanem szintén oktatási célra nyert felhasználást. Ennek ellenére az egyes vagyontestek jellegének megállapítása sokszor hosszas tárgyalást tett szükségessé (így p. o. a soproni volt keresztbarátok birtoka, az ún. „*crucigeratus*” esetében). A jezsuita összvagyon mértékét mutatja, hogy a tisztán egyházi vagyon 3,25 millió Ft-ot, az összes vagyon 7,76 millió Ft-ot tett ki, s ebből az összes vagyonból 1,82 millió Ft-ra rúgtak a tökekihelyezések.

A hosszú évekig amorf alakban kavargó, pontosan csupán 1780-ban körvonalazott fenti tanulmányi alapról már feltűnően korán, 1775-ben kivált, és szervezett

⁴ Fináczy II. 142–155. A 144. l. idézi a felhasznált magyar kancelláriai ügyiratokat.

^{4a} A kérdés egyik eszméletörténeti szempontból is jelentős összeállítását olvashatjuk Apponyi Albert–Apáthy István: *A magyarországi katolikus vallási és tanulmányi alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására ... kiküldött bizottság előadóinak jelentései*. Bp. 1883. c. kötetében, melyben a tanulmányi alappal Apáthy két jelentése foglalkozik. Az előszó ismerteti az előzményeket: az 1870-ben kiküldött bizottság véleményét (benne Ghyczy Kálmán „egészen kommunisztikus” felfogását), Hamar Pál jogügyi igazgató katolikus egyházi, Szepessy Mihály ezzel szembenálló véleménynyilvánítását, majd a Schlauch–Ipolyi-féle bizottság munkálatait.

formát öltött az egyetemi alap. Mária Terézia ekkor a *massa jesuiticá*ból kihasította a nagyszombati kollégium minden vagyonát, s ezekből, valamint a földvári apátságból létrehozta az egyetem további létét biztosító egyetemi alapot; ez a kihasítás évében 1 465 000 Ft-ot tett ki, s évi jövedelme 61 723 Ft volt.⁵ Gyakorlatilag ez tette lehetővé, hogy a költöztetés kérdését újból fel lehetett vetni. Ürményi kívárta a lelkileg is legalkalmasabb pillanatot: a Ratio Educationis végső fogalmazványának bemutatásakor hozta a kérdést újból szóba az uralkodó előtt. A döntő megbeszélésen kemény ellenzékkal kellett megküzdenie: a primás, az országbíró, a magyar kancellár Eszterházy Ferenc – részben politikai, részben anyagi okokból – mereven elleneztek a költöztetés gondolatát. A tanulmányi bizottság elnöke, Balassa Ferenc ingadozott; egyedül Kelcz tanácsos állt Ürményi mellett. Az értekezlet végülis úgy határozott, hogy a kérdést a helyszíneken bizottságnak kell megvizsgálnia.

Az alábbiakban az egyetem budai berendezkedésének, ottani rövid életének kérdéseivel foglalkozunk. A korszak átmeneti jellegű volt, szereplői új helyzetekben új utakat kerestek. Adminisztratív átszervezések és viharos ideológiai küzdelmek nehezítették a kibontakozást. Látni fogjuk, hogy a hét budai esztendő mégsem volt hiábavaló.

A budai korszak oktatás- és hivataltörténetét a korábbi egyetemtörténeti irodalom már alaposan feltárta. Nem volt célunk, hogy az ezekben olvasható adatok alapján minden részletre kiterjedő összefoglaló képet nyújtsunk a korszak történetéről. Arra törekedtünk, hogy egyrészt eddig ismeretlen forrásanyag alapján figyelmen kívül hagyott eseményekre, összefüggésekre rámutassunk, másrészt megvizsgáljuk, mi az, ami a budai évekből már a jövő felé mutat.

II.

Eszterházy kancellár 1776 augusztus 3-án magánlevélben közölte Niczky Kristóffal, hogy a királynő őt szándékozik kinevezni a költöztetési bizottság elnökévé.⁶ Ezzel elvileg már el is dőlt az a kérdés, hogy költözik-e az egyetem vagy sem? – hiszen Niczky volt az első, aki a gondolatot hét évvel ezelőtt felvetette. Két nappal később a kancellária hivatalosan is közölte Niczkyvel a megítélt megbízatást⁷ és munkatársainak – Szabó András kanonok, egyetemi tanár és Kempelen Farkas kamarai tanácsos – nevét. A megbízatást instrukció egészítette ki: a bizottság azt vizsgálja, „*mi válik inkább a közjó, illetve a közoktatás hasznára*”, Vizsgálódásai során kérje ki nem csupán az egyetemi vezetőség, de építészek és mesteremberek véleményét is; térjen ki az aprólékos részletkérdések vizsgálatára. Ne csupán a budai, ill. a pesti megoldási lehetőségeket nézze, hanem a Nagyszombatban való maradását is: mire lenne ott szükség, hogy az intézmény „*egyáltalán egyetemnek legyen nevezhető?*” A műszaki kérdések mellett már kezdetben felmerültek erköl-

⁵ Fináczy II. 155–178.

⁶ AT 546–547.

⁷ AT 463–467.

csiek is: meg kell akadályozni, hogy Budán, különösen a Tabánban az emberiség szemetje gyülekezzék össze; ellenkező esetben félős, hogy az ifjúság erkölcsi megromlanak.

A költöztetési bizottság azonnal munkához látott, s jelentését már 1776 december 22-én benyújtotta a kancelláriának.⁸ Előmunkálatait – mint ezt Niczky értékes iratcsomójából látjuk – a kívánt alapossggal végezte. Az egyik elaborátum az épületek akkori helyzetéről, a szükséges építkezési költségekről nyújtott felvilágosítást. A nagyszombati vizsgálatot helyi és pozsonyi szakértők bevonásával végezték, és bevezetőben részletes leíró ismertetést adtak az összes egyetemi épületről és létesítményről (így p. o. a botanikus kertből, mezőgazdasági mintakertből és sétahelyből álló rendi parkról). A nagyszombati elhelyezés kérdését vizsgálva a bizottság általában megállapította, hogy az ifjúság a város 551 házában elszállásolható lenne, azonban a szállásbérek magas volta miatt a submuralis házakba húzódnak, „melyek erősen nedvesek és nagyon károsak az egészségre”. Jelezték, hogy ez azonban nem lényeges kérdés: ha az egyetem Nagyszombatban marad, úgyis minden vonatkozásban jobb elhelyezésről kell gondoskodni. Az átköltöztetést is magasabb szempontok alapján kell elbírálni. Fegyelmi szempontok is felmerültek; szóba került az általában sok bajt okozó jogászok konviktuális elhelyezésének kérdése. A jogi kar ezt a megoldást ellenezte; egyrészt attól félt, hogy így nagyobb lesz „az erkölcsi romlás”, másrészt attól, hogy az anyagi különbségek jobban fognak érződni. A bizottság végső számítása szerint a nagyszombati építkezésekre 161 191 Ft-ot kellett volna szánni. Egyébként az ottmaradásnak egyik legsúlyosabb ellenérvét az orvostudományi kar szolgáltatta azzal, hogy a kisvárosban lehetetlen lenne megfelelő kórház létesítése és a klinikai gyakorlat biztosítása.⁹

A budai elhelyezés vizsgálatakor a bizottság egyelőre nem számolt a királyi palotával. A szövegből világosan látszik, hogy a Budára való költözés volt a bizottság valamennyi tagjának szívügye. Összesen kb. 180 000 Ft-ra becsülték azt az összeget, melyből az új központi épületet, a csillagdat és az új botanikus kertet létesíteni, ill. a már meglevő épületeket (a volt jezsuita kollégiumot és szemináriumot) renoválni lehetett volna. Sem a megközelíthetőség, sem az élelmezés, tűzveszély és vízellátás terén nem láttak problémát. A nemes ifjakat a Várban, a többieket, a Vízi- és a Krisztinavárosban gondolták elszállásolni. A csillagvizsgálónak eredetileg a Corvin-könyvtárnak vélt romépületet szánták. Behatóan foglalkozott a bizottság az erkölcsi kérdéssel is, s úgy vélte, hogy nincs különösebb veszély: a szálláshelyeket nyilvántartásba kell venni, s a rosszhírű Tabánban nem szabad kvártélyt engedélyezni. Józan ésszel jegyzi meg, hogy „hacsak nem ellenőrzik szorgosan, az ifjúság mindenütt hajlandó a vétékre.” A szöveg élményszerű hangneméből úgy tűnik, hogy személyes tapasztalatok alapján vélik eltiltandónak a nyilvános fürdők látogatását: „számosan

⁸ AT 336–361. „*Qualia aedificia pro Universitate praeexistant? Et in quo statu sunt?*” (Valószínűen Kempelen fogalmazványa, Niczky jegyzeteivel.) – AT 108–117. „*Summarische Erläuterung der, die Übersetzung der Universität von Tyrnau nach Ofen, betreffenden Fragen.*” (Niczky signójával.) Az ebben említett tervrajzok (AT 389–393) Georg Karl Zillach pozsonyi építész kezétől származnak. Zillach a berendezkedés során is együttműködött a bizottsággal. – Költség-összehasonlító táblázat: AT 389.

⁹ Györy 109. skk. 1.

keresik fel minden ruházatukat levetve a közfürdőket; ez a féktelen látvány a tanuló ifjúságban tisztátalan gondolatokat kelt."

A pesti megoldást javallaná a bizottság szerint a város kitűnő fekvése, házainak nagy száma, vízben való bővelkedése. Viszont: nincsenek egyetemi célra alkalmas épületek s így ezek létesítése nagy összegbe (kb. 290 000 Ft) kerülne.

A három lehetőség részletes vizsgálata után a bizottság levonta a konklúziót: az egyetemet, mely „minden tudományágnak nyilvános tárháza”, az ország közepén, mindenki által megközelíthető helyen kell elhelyezni. Sorra cáfolta a nagyszombati, ill. a pesti elhelyezést javalló érveket, s felsorakoztatta érveit a budai megoldás mellett. Budán, mely az ország központja, minden kar igénye kielégíthető. A jogászok közvetlen kapcsolatban lehetnek a legfelsőbb bírósággal; az orvosképzésben rendelkezésre áll a kórház (a régi János-kórház) s ott a sebészet s a boncolás technikai feltételei. A protestáns ifjúság a környék falvaiban megtalálja templomait, s így ez sem lehet annak akadálya, hogy tanulmányait itthon, s ne külföldön végezze. A tervezés szerény méreteit mutatja a tervezett központi épület vázlatrajza. A földszinti és az első emeleti fronton helyezkedtek volna el az orvoskari előadótermek és lakások, a pedellus lakása és a carcer, valamint (két szinten) az Egyetemi Könyvtár. Az első emelet oldalszárnnyain a jogi kar két, a hittudományi kar négy előadóterme és két lakószoba a könyvtárigazgató részére. A második emelet hátsó traktusán a bölcsészkar két előadóterme, a természettudományi múzeum és a természetrajz professzorának lakása talált volna helyet. A főfrontra tervezték a tanácstermet, az aulát, a fizikai szertárat és a levéltárat. Az anyagiakat illetően a bizottság úgy vélte hogy a budai megoldás kb. 44 000 Ft-tal kerülne többbe, mint Nagyszombat átépítése. Az összes költségekből kb. 40 000 Ft esik a seminarium generale (központi papnevelde) építésére. A 180 000 Ft összkiadásból kb. 133 000 Ft terhelne a tanulmányi alapot. A bizottság jelezte, hogy az egyetemi alap évi maradványa 9000 Ft, mely tőke-, ill. szükség esetén kamattörlesztésre fordítható. Felhasználható lenne még ezen felül az eladható nagyszombati épületek vételára, az Egyetemi Nyomda kb. 1000 Ft értékű elfekvő raktári készlete és az a 10 000 Ft hozzájárulás, melynek megfizetésére a budai megoldás esetén Buda város tanácsa magát kötelezte. A tervezés az irrealitás mezejére tévedt, amikor a bizottság úgy vélte, hogy ha a királyi palotát az egyetem megkapja, csak 10 000 Ft lenne az átépítési költség, és csak az angolkisasszonyok kitelepítéséről kellene gondoskodni.

A Niczky vezette bizottság javaslaival 1777 január 16-án foglalkozott az egyetem átköltöztetésének elvi irányításával megbízott ún. vegyes bizottság Eszterházy kancellár elnöklétével, Ürményi tanácsos előadásában, az alkancellár, Keltz tanácsos és a Niczky-bizottság tagjainak részvételével.¹⁰ A jegyzőkönyv bevezetőben

¹⁰ Az ülés jegyzőkönyvének teljes szövegét kiadta, a költöztetés előzményeinek és kérdéskomplexumának számos részletét plasztikusan megvilágította Szalatnai Rezső: *Kempelen Farkas és az Egyetem átköltöztetése Budára*. Bp. 1959. (A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 6. sz. Klny. „Tanulmányok Budapest múltjából” XIII. kötetéből.) – Úgy véljük, hogy Szalatnai, amikor jogosan hangsúlyozza Kempelen elsősorban adminisztratív szerepkörének fontosságát, indokolatlanul mellőzi Niczky elvi irányító szerepének jelentőségét. Tanulmányában hiányolható az egyéb levéltári forrásanyag feltárása s kifogásolható a túlságosan sok feltételezés. – Kempelen szerepével egészen futólagosan foglalkozott még Szentmihályi János (A Könyvtáros, 1954. 3. sz. 21. l.)

jelzi, hogy az uralkodó a magyar kancellária január 3-i, a Niczky-bizottság tervein alapuló előterjesztése nyomán a budai palotát átengedte egyetemi célokra. Ezzel a kérdés lényege eldőlt, a továbbiakban a lebonyolítás módozatát kell tisztázni. A bizottsági előterjesztés egyes pontjai mellett szokás szerint az uralkodó sajátkezű döntései olvashatók. A bizottság személyi vonatkozásban jelentős egyik javaslatában Kempelenek minden más elfoglaltság alól való mentesítését kérte, hogy minden idejét a költöztetés és berendezkedés ügyeinek tudja szentelni. A továbbiak során már csupán a budai elhelyezkedés technikai kérdései kerültek szóba; így az egyes karok berendezkedése, a csillagvizsgáló, az alsóbbfokú iskolák, a nyomda, a szeminárium és a könyvtár kérdései. Mária Terézia csupán a könyvtárral kapcsolatban tett lényegbevágó megjegyzést: azonnali átköltöztetését sürgette, s elrendelte, hogy a tudományos kutatás és oktatás számára felesleges anyagot a Nagyszombatban létesítendő akadémia részére ott kell hagyni, ill. át kell adni az azt igénylő papságnak. Ekkor még nem született döntés a nemesi akadémiát és az anyagi kérdéseket illetően.

A vegyesbizottsági jegyzőkönyvhöz fűződő királyi döntések alapján született meg 1777 február 10-én az egyetem költöztetése felől intézkedő alapvető jogszabály.¹¹ A korábbi, elsősorban Niczky által kifejtett alapelvek értelmében itt Mária Terézia az egyetemet „*a magyar tudományos és irodalmi élet éltető anyjának*” nevezi. Kifejti, hogy egyetlen, de teljes egyetemet óhajt létesíteni az ország középpontjában, s erre a célra átadja a budai palotát, az angolkisasszonyok kertjét, a jezsuita rend budai épületeit és Buda város ajándékaként az ún. Corvin-házat (a mai Országház u. 13. sz. helyén). Elrendeli, hogy a jezsuita rend volt kollégiumában (később a kamara, majd a pénzügyminisztérium elnöki épülete; ma üres telek a Mátyás-templom mellett) generale seminariumot kell létesíteni. A nemesi akadémiát (Theresianum) ötven főre kell létesíteni, a költöztetés és az egyetem további anyagi léte biztosítására az üresedésben levő pécsváradi apátság jövedelmeit kell felhasználni, amit kiegészít a kamara által térítendő 30 000 Ft, valamint Buda város 10 000 Ft-ja. A nagyszombati épületeket a katonai árvaház kapta meg, de az épületben fog működni továbbiakban is egy királyi akadémia bölcsészeti és jogi studiummal, melyet kiegészít a teológiai képzést szolgáló Szt. István-szeminárium. E legfelsőbb elhatározás alapján az udvari kamara 1777 március 6-án a magyar kamarának adott utasításában¹² foglalta össze a legfontosabb gyakorlati tennivalókat, köztük a Buda város ajánlatait illetőket is (vízvezeték létesítése, a Jezsuita-lépcső befedése, vásártartás a várban, közvilágítás). A 30 000 Ft-os kamarai hozzájárulás első részleteként a szintén üresedésben levő nyitrai püspökség jövedelméből rendelt kiutalni 10 000 Ft-ot a Niczky-bizottság kezéhez.

Ezzel kezdetét vette az egyetem átköltöztetésének gyakorlati lebonyolítása. Március 13-án megtörtént a nagyszombati épületek átadása a katonai árvaház részére; majd 26-án Niczky a budai épületek tulajdonbavétele felől tett konkrét javaslatokat.¹³ A költöztetés lefolyását a vegyes bizottság, ill. a tanulmányi bizott-

¹¹ Kiadva Okm. VIII. sz. (33–37.) és Fejér X. sz. (34–36).

¹² Okm. IX. sz. (37–38.)

¹³ AASJ 1777. Coll. Bud. nr. 4. fol. 27–28., 144–145. és 19–20.

ság jegyzőkönyvei alapján kísérhetjük nyomon. A vegyes bizottság március 16-i ülése¹⁴ a legfontosabb gyakorlati kérdésekként a budai tanácssal való kapcsolat fenntartását és Affalter budai várinspektor megfelelő instruálását jelölte meg. Egyebekben a könyvtár és a nyomda költöztetéséről, a fizikai, matematikai és mechanikai szertárak és a csillagvizsgáló sorsa felől tárgyaltak. A fizikai szertárral kapcsolatban külön kiemelték Piller professzor nemzetközi szinten is jelentős tevékenységét. A tanulmányi bizottság április 21-i ülésén¹⁵ az Affalter részére készített utasítást beszéltek meg; közvetlen feletteseként Kempelent jelölték meg, míg Szabó András Nagyszombatban ügyködött a költöztetés érdekében. Ezen az ülésen tárgyalták meg a szállítás lebonyolításának részletkérdéseit is. Kempelen a vágszeredi sóhivatal vezetőjével együtt kötött szerződést a nagyszegi (= nádszegi) fuvarosgazdákkal;¹⁶ amikor ezek Nagyszegről Szeredre szállítják a sót, Szeredről Nagyszombatba mennek s onnan rakodva térnek vissza Nagyszegre, ahol a terhet majd átrakják a Budára tartó üres sószállító hajókra. A súlyosabb terhek részére Rajcsányi sótárnok hat tutajt állít össze; ezek faanyagát majd a budai építkezéseknél tudják felhasználni. A tanulmányi bizottság május 13-án tartott ülésén¹⁷ már az egyetemi célokat szolgáló épületek átadás-átvételét vehették tudomásul. A tanulmányi alap nevében Vörös Antal h. főigazgató adta át a Niczky-bizottságnak a budai volt jezsuita épületeket; ugyanakkor Buda városa örökjogon a Corvin-házat, Kempelen a kamara képviselőjében a királyi palotát adta át az egyetemnek. Ez a jegyzőkönyv egyenként sorolta fel a palotában és azon kívül található, egyetemi célt szolgáló helyiségeket. Ezek számszerű megoszlása világosan mutatja, hogy az oktatási és az egyéb célokat szolgáló helyiségek aránya nem volt egészségtelen. Központi célt szolgált kilenc helyiség (templom, dísz- és tanácsterem, levéltár stb.). Tizenhárom helyiségben lakások voltak; 27 helyiség közvetlenül oktatási célt szolgált, s ezek mellett hat helyiségben a könyvtár és a szertárak (múzeumok) helyezkedtek el. Közvetlen vagy közvetett oktatási célra állt tehát rendelkezésre a helyiségeknek kb. 60%-a.

Kempelen irányításával a nyár folyamán gyors ütemben haladtak előre a budai előkészítő munkálatok. Erről a korszakról a már említett bizottsági jegyzőkönyveken kívül Kempelennek Niczkyhez intézett levelei is tájékoztatnak.¹⁸ Egy június 20-án kelt levél p. o. a munkálatokkal kapcsolatos személyi nehézségekről szól, s érinti Kempelen és Hillebrandt főépítész nézeteltéréseit, „*Es ist unbegreiflich, was alles*

¹⁴ AT 383–388. (U.a.: AASJ 1777. Coll. Bud. nr. 4. fol. 152–162.)

¹⁵ U.o. fol. 140–198.

¹⁶ Nem írhatjuk alá Szalatnai i.c. 13. és 21. l. (23. jz.) alatt mondottakat *Nagyszeg, Nádszeg*, ill. *Nagylég* vonatkozásában. Vályi András 1796–1798-ban megjelent műve szerint (*Magyarországnak leírása*. II. 651. és 647.) Nagyszeg azonos Nádszeggel (a Kisduna mellett, sóházzal!). Ugyanígy írja le Nádszegt Fényes Elek is (nagy sóházzal, rakodóhellyel; lakócai hajókáznak). Szemben a Nádszegről ma közölt helyzettel, a Gönczy Pál-féle megyetérkép (1885) alapján is megállapítható, hogy Nádszeg mellett egy azóta kikapcsolt holtág húzódik, ill. a faluból közvetlen átkelőút vezet a csallóközi Vásárút felé. Más forrásaink is kifejezetten Nádszegről szólnak (p.o. AASJ. 1778. Univ. Bud. 27. pos. 22.) – Teljesen valószínűtlen, hogy a fuvarosok a Csallóköz közepén fekvő Nagylégről valók lettek volna.

¹⁷ AASJ 1777. Coll. Bud. nr. 4. fol. 224–234., 259., 264–5. Ezt az állagfelmérést említi a 23a. jz-ben adott Czagány-mű 49. sz. jz-e.

¹⁸ Kempelen levelei: AT 373–382. – A tanulmányi bizottság jegyzőkönyve: *Okm.* X. sz. (28. l.)

aus Chicane geschehen kann!" – sóhajt fel Kempelen. Július 8-án részletesen beszámol a munkálatok állása felől, s okát adja a késedelmeskedésnek: egész álló nap a mes-teremberekkel tárgyal, nem szólva hivatalos személyek (így p. o. Ürményi) szemléi-ről. Részletesen szól az egyes épületek helyzetéről, a kőműves- és asztalosmunka menetéről. Ekkortájt indultak meg – hosszas vita után – a csillagvizsgáló építkezési munkái is a palota tornyában.¹⁹ Műemléki szempontokat – úgy tűnik – még a kitűnő Kempelen sem tartott szem előtt; egy gótikus ablakot „modern” formára alakított át, mivel így véleménye szerint az egész épület jobb külsőt nyert. Az anya-giakat illetően jelezte, – nem utoljára! –, hogy újabb pénzre van szükség: 26 427 Ft-ra.²⁰ Augusztus végén tárgyalta meg a tanulmányi bizottság a Buda város anyagi kötelezettségeivel kapcsolatos problémákat. A város szép ígéretekkel tett, amikor megcsillogtatták előtte a költözködés lehetőségét, azonban csak nehezen volt haj-landó azokat teljesíteni. A 10 000 Ft megfizetése nem volt kétséges, azonban sok szó esett a vízvezetékek, a vásártartás, az utak kérdéseiről. Hosszas vita után a város csak a Jezsuita-lépcső befedése alól kapott felmentést.

Szeptember 9-én a helytartótanács értesítette az egyetemet, hogy az uralkodó felmentette az elnököt (Szentiványi Ráfael püspök), a kancellárt (Richwaldszky György püspök) és a jogi kar igazgatóját. Egyúttal elnökké kinevezte Patachich Ádám kalocsai érseket, kancellárrá Nagy Ignác püspököt, a jogi kar igazgatójává Vörös Antalt, az orvosi kar igazgatójává Vezza Gábor országos főorvost. Ugyan-ekkor jelent meg *Systema novae Universitatis* címmel az új egyetemi helyzettel kapcsolatos személyi, tanulmányi és anyagi jellegű intézkedések gyűjteménye: kinevezések a rektori hivatalban, a karokon, az Egyetemi Könyvtárban, az Egyetemi Nyomdában és a csillagvizsgálóban; tankönyv- és nyugdíjügyek.²¹

Az őszi hónapok szintén szorgos szervezőmunkával teltek el; ennek eredménye-ként 1777 november 8-án a helytartótanács hivatalosan is tájékoztathatta az országot a költöztetés megtörténtéről.²² Érdekes a tájékoztatás indoklása: azt, hogy az egye-tem Budára költözött, nem kellett külön indokolni, mivel az ország központjába való költöztetést a józan ész kívánta meg. Alaposabb magyarázatra szorult viszont az a kérdés, hogy miért először az egyetem ment Budára, s nem a központi igazgatás szervei. Ime a magyarázat: Pozsony jobb kormányzati székhely, mint Buda, mert közelebb van Bécshez és az örökös tartományokhoz! Így lett a királyi palota a „tudományok székhelye”. A tájékoztatás részletesen foglalkozott az ifjúsággal kap-csolatos erkölcsi kérdésekkel, az akadémiai bentlakásos rendszer fegyelmi rendjé-vel. Végül az egyetem ünnepélyes megnyitását 1778 május 13-ra, a királynő szüle-tésnapjára helyezte kilátásba.

A tájékoztató kiadásakor gyakorlatilag már befejeződött – úgy, ahogy azt Kempelen tervezte – az egyetem Budára való költözködése. 1777 augusztus 24-én

¹⁹ Hell Miksa és Weiss Ferenc csillagászprofesszorok ezzel kapcsolatos szakvéleményét 1.: AT 369–372. Szerintük a toronyról már messziről fel fogják ismerni a tudományoknak és művésze-teknek szentelt hatalmas, királyi épületeket.

²⁰ Ezt az összeget Mária Terézia szeptember végén engedélyezte (AASJ 1777. Coll. Bud. nr. 4. fol. 410.)

²¹ ASRUB 1777. sept. nr. 1. és AASJ 1777. Coll. Bud. nr. 4. fol. 415–454.

²² ASRUB 1777. nov. nr. 15. (Kiadva: *Okm.* XI. sz. 42. l.)

tartották az utolsó nagyszombati előadást, majd felhangzott az egyetemet búcsúztató ének a szomorú nagyszombati utcákon:

Ergo vale parva Roma
Magna Romae aemula,
Derelinquo desolata
Tecta tua comptula.

Kis Róma sok díszes háza,
Búcsút mondok teneked,
Nagy Rómának vetélytársa
Szívem itthagya, s elfeled.

Rex me iubet ire Budam,
Terra-mari urbem notam.
Erris posthac, nisi fallor,
Oppidorum famula.

A királynő parancsára
Elmegyek én most Budára.
Félek, hogy majd híred elvész
S ismeretlen lesz neved.²³

Majd november 3-án a budai palotában a Mátyás-templomban tartott évnnyitó istentisztelettel megnyílt az első budai tanév. Az első előadást november 9-én tartották.

III.

A legújabb építészettörténeti irodalom, különösen Czagány István korabeli tervrajzokkal bőven illusztrált, kitűnő munkája^{23/a} lehetővé teszi, hogy rövid áttekintő pillantást vessünk a budavári palota akkori állapotára. Mellőzve most a korábbi építkezések ismertetését az 1686–1748 évekből – melyek során számos ismert névvel találkozunk (de la Vigne, Ceresola, Prati, Matthey), s melyekkel p. o. a vízemelő szerkezetek létesítése is összefügg – csupán a tárgyunkkal szorosan összefüggő legújabb műszaki munkálatokat említjük. Mária Terézia uralkodásának első éveiben Grassalkovich Antal javaslatára merültek fel az első tervek, melyekben több idegen építész mellett Mikovinyi Sámuel is résztvett. Ez az építkezési korszak 1758-ban abbamaradt, majd 1765-ben újra megindult a neves F. A. Hillebrandt, ill. Grassalkovich építész, Oracsek Ignác részvételével. A munkálatok nyomán 1760-ban már készen állt a palota középső része. 1766-ban Albert tescheni herceg helytartó, a királynő veje beköltözött a palotába, mely így első ízben újra a magyar államigazgatás központja lett. 1769-ben már 203 helyiség állt készen a palotában; 1771 után készült el a Zsigmond-kápolna. Albert herceg az egyetem áthelyezésekor elhagyta a palotát, és visszaköltözött Pozsonyba.^{23/b} Az egyetemi berendezkedésekkel kapcsolatos belső és külső építkezési munkálatokon kívül csupán a díszteremben készült egy jelentős műalkotás: Vincenz Fischer festette meg a négy fakultás képét 1778–1780 között.

A jó ütemben lebonyolított kéthónapos költözködés lezajlása természetesen

²³ A költöztetés lefolyását, a verset I. *Pauler* 122. skk. 1. és *Szalatnai* i.c. 13–14., 21. l. A magyar fordítás Vértessy Miklós munkája.

^{23/a} Czagány István: A budavári palota és a Szent György téri épületek. Bp. 1966. Műszaki Kk., 194. l. A kötet 183–188. l. részletes tájékoztatást nyújt az OL. Terv- és Térképtárában található tervrajzanyagról is. A palota korabeli külső képét a 24. l. látható metszet, alaprajzát a 26–27. l. levő vázlatok nyújtják.

^{23/b} Albert herceg visszaköltözésének nyilván politikai okai is voltak. Ezek alaposabb vizsgálata érdekes adalékkal szolgálhatna a korabeli magyar-osztrák államigazgatási viszony történetéhez.

nem jelentette azt, hogy már minden építkezési és berendezkedési munka befejeződött. Az új egyetemi tanács első ülésén még számos ilyen kérdés merült fel, azonban természetesen szerepeltek a lényeges, tartalmi kérdések is: az oktatás és a tudományos kutatás szükségletei (központi és tanszéki könyvtárak, műszerek, szerszámok). Érdekes meg nem valósult tervként ekkor merült fel p.o. egy *Ephemerides Eruditorum* c. bibliográfiai tájékoztató lap kiadása is, melynek célja a professzorok alapos és rendszeres tudományos bibliográfiai tájékoztatása lett volna.²⁴

A leglényegesebbek azonban változatlanul az anyagi természetű kérdések maradtak. Ezek egyrészt mint egyedi tanszéki, másrészt mint összegyetemi szükségletek jelentkeztek.²⁵ Az egyetem jövedelmei ebben a korszakban két forrásból eredtek. Egyrészt a 411 651 Ft kihelyezett tőke után kapott 5%-os kamatokból (kb. 19 000 Ft), másrészt az egyetemi birtokok (Sellye, Turóc, Földvár, Bozók) jövedelméből (kb. 52 000 Ft). Az összjövedelem tehát 71 000 Ft volt. Ezzel szemben állt évi 83 000 Ft kiadás (ebből 12 000 Ft túlkadás az előző évről) és a 26 427 Ft építkezési adósság. A kiadások terén a központi igazgatás 10%, a bölcsészkar 18%, a másik három kar 12–12% aránnyal szerepelt. Az Egyetemi Könyvtárra 6%, nyugdíjakra, kegydíjakra 10%, egyéb oktatási célra 10%, egyebekre szintén 10% jutott. A tanulmányi bizottság felhívta a figyelmet arra, hogy a birtokok jövedelmére nem lehet pontosan számítani. A hiányokkal kapcsolatban a bizottság elnöke, Balassa Ferenc elvi jelentőségű javaslatot tett: mivel a birtokjövedelmek előre nem látható körülményektől függenek, s ezek alakulása anyagi csődhez is vezethet, biztosítani kellene az egyetem nagyobb méretű állami támogatását, az egyetemi alap felemelését. Az uralkodó válaszában elismerte, hogy a birtokjövedelmek nem állandóak, viszont úgy vélte, hogy a turóci birtokból lényegesen nagyobb bevételt is elő lehetne teremteni. Hangsúlyozta, hogy teljes mértékben tisztában van az egyetemmel kapcsolatos kötelezettségeivel, azonban állandó jellegű – mai fogalommal költségvetéshez tartozó – kiadást nem óhajtott vállalni. Engedélyezte ugyan a költöztetéssel kapcsolatban időközben felmerült 26 427 Ft-nak a tanulmányi alapból történő kifizetését, viszont sietett megállapítani, hogy az egyetemet nem állami, hanem államilag támogatott alapítványi intézménynek tartja. Ez azt jelentette, hogy a Balassa-javasolta éves támogatási összeg felemelése nem valósulhatott meg. A királynő azt ajánlotta az egyetemnek, hogy előbb tegyen kísérletet anyagi helyzete rendbehozatalára, az Egyetemi Nyomda és az Egyetemi Könyvtár helyzetének felülvizsgálatára, az egyetemi levéltár megfelelő kezelésére, – mintha ezzel elő lehetett volna teremteni az évi sokezres költségvetési hiányt. A tanulmányi bizottság igyekezett eleget tenni a felszólításnak, sürgette az egyetemi birtokok új urbáriumainak elkészítését és jelezte, hogy Sellye esetében (új felméréssel) sikerült évi jelentős jövedelem-emelést elérnie.

Az uralkodó anyagi természetű elvi állásfoglalása a továbbiakban sem változott: az egyszери, időnként jelentkező kiadásokat fedezte, azonban nem járult hozzá az

²⁴ A lap kiadása felől a Ratio Educationis 155. és 177. §-ai intézkedtek. A kérdés a későbbi évek során többször felmerült; az Egyetemi Könyvtár lett volna a kiadvány gazdája. (AASJ 1777. Coll. Bud. nr. 4. pos. 220. – ASRUB 1778. dec. nr. 13. – ASRUB 1779. mart. nr. 27.)

²⁵ Az egyetem vagyoni helyzetével kapcsolatos összesítő felterjesztésre (AASJ 1777. Coll. Bud. nr. 4. pos. 222.) 1778. január közepén érkezett meg a döntés (u.o. 1778. Univ. Bud. 27. pos. 1.)

éves költségvetési tételek rendszeres felemeléséhez. Nem változott a helyzet akkor sem, amikor idővel kiderült, hogy nem csupán a Niczky-bizottság anyagi elképzelései voltak teljesen légből kapottak, hanem az időközi hiteleket sem számították jól ki. 1778 április 7-én Kempelen kénytelen volt újabb hitelt kérni. Kiderült, hogy kereken 30 000 Ft-ra lenne még szükség. Mária Terézia – időközi kiadásról lévén szó – kedvezően intézkedett; még április végén kiutalt a tanulmányi alapból 50 000 Ft-ot azzal, hogy ebből 20 000 Ft-ot a szeminárium építésére és felszerelésére kell fordítani. Egyúttal elrendelte a legszigorúbb takarékossgot, s az építkezések befejezésének határidejét augusztus 30-ban jelölte meg. Utasította a bizottságot havi jelentéstételre is.²⁶

Már korábban elrendelte, hogy a megnyitásra három jogbiztosító diplomát készítsenek elő: egyet az átköltöztetésről és a teljes jogutódlásról a jezsuita vagyont illetően; egyet a nemesi internátus (a Theresianum) alapításáról, egyet pedig az oktatásügy általános rendezéséről. Elrendelte azt is, hogy a diplomák egy példányát az egyetem, mint „minden irodalmi (azaz tudományos) intézmény anyja” őrizze.²⁷ A tavasz folyamán egy kisebb szervezeti átalakításra is sor került: az egyetem épületében elhelyezett várbudai elemi iskolát beolvasztották az egyetembe; egyúttal szavazati jogot biztosítottak az egyetemi tanácsban a budai tankerületi főigazgatónak.

Persze még messze volt az az idő, amikor az egyetem ünnepélyes megnyitására lehetett volna gondolni, vagy amikor már nem volt szükség újabb hitelekre. Már a Niczky-bizottság május végi jelentéséből kiderült, hogy újabb ezresekre van szükség. Az uralkodó most sem volt szűkmarkú: már július elején engedélyezett (a tanulmányi alapból, 4% kamatra) 15 000 Ft póthitelt. Ezzel az újabb hitelkéréssel kapcsolatban a bizottság, elsősorban Kempelen, részletesen beszámoltak a költöztetési és építkezési munkálatokról.²⁸ Mellőzve a máshonnan ismert vagy lényegtelen műszaki adatokat, pár érdekesebb kérdésről érdemes megemlékeznünk. Kempelen sajátkezűleg aláírt jelentéséből tudjuk, hogy Nagyszegig kocsin, onnan tutajon az alábbi felszerelést szállították Budára: az Egyetemi Könyvtár könyveit és bútortáát, a csillagvizsgáló felszerelését, az összes szertárak anyagát, az egyetemi iroda bútorait, s az Egyetemi Nyomda nem könnyű gépi berendezését. Szintén Kempelen számolt be az 1777 április 1-től az év végéig végzett budai munkálatokról is. Beszámolójából világosan látható, hogy a bizottság tagjainak mindennapos rutinmunkával kellett ellenőrizniök az építkezés technikai részleteit. Közfalak építésével, ill. eltávolításával kellett a régi helyiségeket egyetemi célra alkalmassá tenni: a

²⁶ AT 125–126. és 530–531. A hitelek összetétele már önmagában is jól mutatja a Niczky-bizottság irreális tervezését:

Eredeti keret	30 000 Ft
Buda város járuléka	10 000 Ft
I. túlköltés	26 427 Ft
Theresianum	5 000 Ft
Összesen	71 427 Ft

Az 50 000 Ft kiutalása 4%-os kamatra történt. A bizottság jelentései (AT 92–107.) kiterjedtek a munkadíj-kifizetések ellenőrzésére, az egyes munkálatok mindenkori állására. A jelentésekből látható a munkálat lassú menete, költséges volta, sőt bizonyos nyersanyag-hiány is.

²⁷ AASJ 1778. Univ. Bud. 31. nr. 1.

²⁸ AASJ 1778. Univ. Bud. 27. nr. 22

tantermeket fel kellett bútorzattal szerelni. A földszinten díszes főbejárati kaput építettek, az első emeleten a főlépcsőt tovább vezették a második emelet felé. Az Egyetemi Könyvtárnak szánt raktártermekben az összes kályhát lebontották, s mind az öt teremben elhelyezték a tölgyfából készült, aranyozott címerrel díszített függönnyel ellátott könyvszekrényeket. A három középső szobát teljesen új, Bécsben készített bútorzattal rendezték be. Ugyanezen a szinten bútorozták be a tanács-termet is. A második emeleten az előadóterem mellett berendezték a fizikai és a természettudományi szertár helyiségeit is. A leglassabban haladt a csillagvizsgáló építkezése; az Egyetemi Nyomdát a Corvin-házban helyezték el: az épületet szinte teljesen le kellett bontani, s át kellett alakítani. Személyi érdekessége az 1778. év nyarának, hogy a tanulmányi bizottság Niczkyt és Kempelent — tekintettel egyrészt állandó jellegű másirányú elfoglaltságukra, másrészt arra, hogy a munkálatok legfontosabb szakasza már befejeződött, *felmentette* a munkálatok irányítása alól, s azzal Szabó Andrást bízta meg.

1778 őszén végleg lezárták a Buda város kötelezettségvállalásaival kapcsolatos kérdéseket is. Az uralkodó – az építkezésekhez hasonlóan – augusztus 30-ban jelölte meg itt is a végső határidőt. Szabó kanonok szeptember végén jelentette, hogy a munkálatok „*lassanként a befejezéshez közelednek*”. A csillagda tornya ugyan csak tavasszal lesz befejezhető; hasonlóképpen a vízvezeték is, mivel nem tudtak Budán használható csöveket szerezni. A hetivásárokat ekkor már a Várban tartották, a közvilágítás felszerelése megtörtént. Szükséges lenne még két beszállóhely építése a vásárosok, ill. a fiaikat látogató szülők elhelyezésére.

Az 1777/1778-as, első budai tanév természetes nehézségekkel telt el: az előre nem látó anyagi tervezés, a munkálatok lassú üteme, s az anyaghiány megnehezítették a bizottság munkáját s nem tették lehetővé a tervezett tavaszi ünnepélyes megnyitást. A következő tanévet viszont már nyugodtabb körülmények jellemezték, s az energiákat a belső szervezésre az elhelyezkedés részletkérdéseinek megoldására lehetett fordítani. A palotában kapott helyet a jogi és a bölcsészeti kar, az Egyetemi Könyvtár, a fizikai és természettudományi szertár, az éremgyűjtemény, a csillagvizsgáló, a Theresianum, a főgimnázium és a Szent Zsigmond kápolna (István király jobbjaival). A palota melletti épületben, ill. a régi János-kórházban helyezkedett el az orvosi kar; a hittudományi kar, és a generale seminarium a volt jezsuita épületekben. A fűvészkert az angolkisasszonyok volt óbudai majorjába került.

Nem lesz érdektelen, ha emlékezetbe idézzük az egyetem budai korszakában érvényes szervezeti kereteket is. Az egyetem élén az elnök-főigazgató állt (gróf Fekete György), aki egyúttal a tanügy országos vezetője és a tanulmányi bizottság elnöke is volt. A consistorium helyére az egyetemi tanács lépett; elnökből (Patachich érsek), a karigazgatókból és a főgimnázium igazgatójából állott. Az egyetemi magistratus a tanács végrehajtó szerve volt: élén a rektor állt, tagjai a kancellár (a rektor helyettese), a négy dékán, a kari seniorok és a gimnáziumi aligazgató voltak. A tanács és a magistratus viszonya nem volt jó: a felülről kinevezett tanácsban a magistratus és a karok mindig az önkormányzat súlyos sérelmét látták.²⁹

²⁹ Pauler 118. skk. 1., 166. skk. 1., ill. 136. skk. 1. A négy karigazgató: Szabó András (hittud.

1779 tavaszán a helytartótanács új egyetemi szabályzat kidolgozására vonatkozó utasítást adott ki.³⁰ Ebben jelezte, hogy a Ratio Educationisban kifejtett újszerű „*res litteraria*” (tudomány- és közoktatásügy) új szabályozást tesz szükségessé. Felkérték az egyetemi tanácsot, hogy a szükséges intézkedéseket alaposan fontolja meg, s írásban tegyen javaslatot. Felhívta a figyelmet az oktatók és a fiatalok fegyelmi szabályzatára, a tanrendek gondos kidolgozására és elsősorban az egyetemi tanács ügyrendjének szabályozására. Ezen kívül figyelemmel kell lenni a közvetlenül alárendelt intézményekre (Theresianum, iskolák, kórház), a pénzügykezelésre, valamint a különleges egyetemi funkciókra (könyvcenzúra, tézisek ellenőrzése, az egyetem történetének megírása). Foglalkozni kell a magistrátus, az igazgatók, az egyes karok és dékánok funkcióival is. Az egyetemi tanács az utasításnak eleget tett; a kért szabályzattervezeteket (36 külön iratban) 1779 decemberében felterjesztette az uralkodónak.³¹ A tervezetek – részben az utasítás tagolása szerint – foglalkoztak az egyetemi karok és intézmények, irányító szervek működésével (külön kitérve még a tankerületi főigazgatóra is), az ifjúság fegyelmi kérdéseivel, a promotionális eljárással, az egyetem és a középiskolák viszonyával is a Ratio Educationisszal kapcsolatos tapasztalatokkal. Az iratok valóban figyelembe vették azt az alapelvet, hogy az egyetemnek az egész ország oktatásügye irányító szervének kell lennie. Ha egy ily tervezetbe – p. o. a bölcsészeti karéba³² – alaposabban beletekintünk, láthatjuk, hogy ez milyen apró részletekig elmenően foglalkozik az egyetem belső életével. A kari ülések rendjének, a professzori fizetéseknek és nyugdíjainak, a kar egyetemen belüli utolsó sorolásának kérdése mellett szó esett p. o. a professzorok kari bekebelezetéséről is. Ennek az eljárásnak az volt a célja, hogy érdemtelen elemeknek a karba való bekerülését – az autonómia segítségével – meg tudják akadályozni. Lényeges kérdésekben mind a dékánnak, mind a seniornak ki kellett kérniük a kar véleményét; ez természetesen nem vonatkozott a kar igazgatójára: ő volt – teljesen függetlenül az autonómiától – a kar ügyeinek irányítója.

Mind a tervezetekben, mind egyébként különös gondot fordítottak az egyetemi ifjúság erkölcsi helyzetére is. A hallgatók száma a budai években 500–600 között mozgott; ezeknek kb. egyharmada papnövendék volt s így, mint bentlakó, más fegyelmi elbánás alá esett. A viszonylag kevesebb zavart okozó bölcsészahallgatók kb. kétszázan voltak. A legtöbb baj – Nagyszombathoz hasonlóan – a joghallgatókkal kapcsolatban merült fel, jóllehet kevesebben voltak, mint a bölcsészek. A tanács arra törekedett, hogy az ifjúság télen este 8, nyáron 9 óra után már ne tartózkodjék az utcán. A katonaságnál már egy órával hamarabb volt a takarodó. Így az italias utcai nézeteltérések nagyrészt elkerülhetőkké váltak. A magistratus szerette volna elérni, ha megfelelő számú és jellegű, étkezést és szállást nyújtó ház állt volna a diákság rendelkezésére, hogy így ne kelljen kocsmákban étkezniük. A tanács szerint is mindez „*számos ajtót nyit a nyilvános romláshoz*”, különösen, ha azok is elnézéssel vannak, akiknek feladata lenne az erkölcsök feletti őrködés. Jellemző, hogy ma-

kar), Vezza Gábor (orv. kar), Vörös Antal (jogi kar) és Makó Pál (bölc. kar). A főgimnázium igazgatója Molnár János volt.

³⁰ ASRUB 1779. apr. nr. 10.

³¹ ASRUB 1779. dec. nr. 134. (fol. 1–165).

³² Szentpétery 234–6.

guk a karok sem tudtak megegyezni, hogy vajon engedélyezzék-e az ifjúságnak a bálokon való részvételét. A helytartótanács kissé ingerült hangon szólította fel őket a belső megegyezésre. A fegyelmi jellegű esetek persze – minden óvatoskodás ellenére – elkerülhetetlenek voltak: zajos városi szánkázások, erdőtüzet okozó kirándulások, farsangi tivornyák fordultak elő a leggyakrabban, azonban katonai karhatalom igénybevétele a közel hét esztendő alatt csak egyszer vált szükségessé. A kisebb esetekben az önálló egyetemi bíróság ítélkezett, s büntette kenyéren és vízen töltendő carcerrel, néha botozással és korbáccsal a túlságosan bővérű ifjakat.³³

Az egyetemi tanszékek fejlődését, az oktatott anyag jellegét és az előadások beosztását illetően a négy jubiláris kartörténeti kötet és Pauler műve alapos tájékoztatást adnak. Az ott ismertetett adatokat csupán kevés és nem jelentős kiegészítésekkel lehetne ellátni. Pauler műve elsősorban azért érdekes, mert tudománytörténeti szempontból is jelentős beszámolót nyújt a nevesebb professzorok irodalmi működéséről, anyagi helyzetéről. Érdekes e két tényező viszonyával egy kissé alaposabban foglalkozni, mert ezt Pauler elmulasztotta. Az illetmények általában nem voltak túlságosan magasak, s karonként változtak: Az orvosi karon 1200–1500 Ft, a jogi karon 1000–1500 Ft között; a legkisebb fizetéseket a bölcsészkar nyújtotta 800–1200 Ft között. A szerzetestanárok illetményének alsó határa 600 Ft volt.

Ennek ellenére a bölcsészkar tudományos teljesítménye volt a legjelentősebb. A többi karon csupán egy-két, a magyar tudományos életben nevesebb professzort találunk: az orvosi karon Winterl Jakab, Trnka Vencel, Rácz Samu; a jogi karon Barics Béla és Markovics Mátyás nevét említhetjük. A bölcsészkaron egyik nagy név mellett a másikat találjuk. Különösen vonatkozott ez a jozefinizmus éveire: ezek az évek a viszonylagos véleményszabadság évei voltak. Említsük csak a korszak legnagyobb neveit a történettudományban (Pray, Schönvisner, Katona, Koppi), a filozófiában (Kreil), a fizikában (Horváthy K. János, Makó Pál), a matematikában (Dugonics András, Mitterpacher Lajos, Rausch Ferenc) és a csillagászatban (Weiss Ferenc). Ez a tanári kar már kezdett alkalmassá válni arra, hogy országos felsőoktatási és tudományos feladatokat oldjon meg. Az egyetemet nem hiába nevezték különböző iratok az összes tudományok anyjának, a tudományos élet központjának. Nem csupán a felsőoktatással, ill. az azzal szorosan összefüggő tudományos kutatással kapcsolatos feladatokat kellett tanárainak ellátniuk, hanem bizonyos szakértői munkálatokat is, mégpedig a legkülönbözőbb tudományágak területein.

Régészeti vonatkozásban több esetben fordultak az egyetemhez szakértői véleményért, ami nem csoda, hiszen a régészet tanára az európai hírű Schönvisner István volt. 1778-ban az óbudai római fürdő felfedezésével, ásásával és a vörösberenyi éremlelettel kapcsolatban, majd a következő évben a Csév mellett talált római mérföldkő ügyében. Számos természettudományos vonatkozású kérdés is felmerült: egyszer Trencsén megye hatósága jelentett be egy torzszülöttet, majd a meteorológiai megfigyelésekhez szükséges műszerekről hallunk. A hajdúvárosokban

³³ ASRUB 1779. dec. nr. 31. – Pauler 163–165. – Eckhart 47. skk. 1. – Szentpétery 356. skk. 1. – A bálokra ASRUB 1783. apr. nr. 19.

pusztító „*lues venerea*” ügyében a helytartótanács kért szakvéleményt, majd szó esett a balatonfüredi savanyúvíz vegyelemzéséről és a Bucsánszky-féle Magyarország-térkép szakmai bírálatáról.

Könyvekkel kapcsolatban szinte magától értetődően fordultak a felsőbb szervek az egyetemhez: szerzői tiszteletdíjak megállapítása, elsősorban pedig cenzurális vonatkozású feladatok ügyében. 1780 áprilisától kezdve a helytartótanács szinte rendszeresen elküldte az egyetemi tanácsnak a bécsi könyvvizsgáló bizottság jegyzékeit az engedélyezett, korlátozott és tiltott könyvekről. Az egyetemnek ugyanis 1721 óta hivatalból el kellett látnia bizonyos könyvvizsgálati feladatokat. A szabadabb józsefi szellemet jelezte, hogy 1781 végén egy oly jegyzék érkezett meg, mely a tilalom alól feloldott műveket tartalmazta. 1782-ben a helytartótanács az új revíziós rendszer életbeléptetését közölte az egyetemmel, s jelezte, hogy az örökös tartományokban teljesen felszabadították a könyvkereskedőket az ellenőrzés alól. 1783-ban azután nálunk is új rend lépett életbe a külföldi könyvszállítmányok ellenőrzése terén.

Az egyetemi cenzori tiszteket ezekben az években részben Lakits György Zsigmond, az egyházjog, részben Makó Pál, a fizika tanára töltötte be. Lakits professzor vetett fel a cenzura-feladatokkal kapcsolatban elvi és módszertani kérdéseket is. Az ellenőrzés lazulása természetesen magával hozott bizonyos nehézségeket. 1782-ben az *Álom második Jósefrül* c. füzetrel kapcsolatban támadtak problémák; 1784-ben Kovachich Márton György jelentetett meg a cenzura megkerülésével egy léggömbökről szóló kiadványt, majd azt kifogásolták a cenzorok, hogy egy eladásra kerülő magánkönyvtár jegyzékét nem látták, noha erre joguk lett volna. Az ilyen problematikus esetekben az egyetemnek, ill. a cenzoroknak védekezniük, álláspontjaikat indokolniuk kellett.^{33/a}

1780 tavaszán adta ki Mária Terézia a már régen tervezett ún. nagy alapítólevelet, és nyáron végre megtörtént az ünnepélyes megnyitás is. Az *alapítólevél* nem csupán azért jelentős, mert egybefoglalja az egyetem javára addig tett valamennyi adományt. Jelentős azért is, mert bevezetésében részletesen szól az egyetem kívánatos funkcióiról, és ismerteti a magyar egyetemtörténeti előzményeket is. A funkciókat illetően a tudományos jellegű oktatás mellett egyenrangúként említi a tanárképzést is: szakértő tanárokat kell az egyetemnek képeznie a vidéki akadémiák (a későbbi főgimnáziumok) és a gimnáziumok számára. Az egyetemen oktatandó tárgyakat is az szabja meg, hogy a középiskolákban milyen tárgyakat tanítanak.

^{33/a} A régészeti és természettudományi, valamint a könyv- és cenzuraügyi adatok elszórva szép számmal találhatók az ASRUB-iratsorozatban az 1778–1784. évek között. Arra, hogy az egyetem feladata volt már régebben is a meteorológiai megfigyelés, azok az 1763. és 1768. időjárási táblázatos feljegyzések tanúskodnak, melyeket az EK kéziratára Litt. orig 614/1 jelzet alatt őriz. (Szakmai szempontból szándékozik értékelni ezeket Réthly Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon* c. műve megjelenés előtt álló II. kötetében. A cenzurális könyvjegyzékek sorozatát szintén az EK kéziratára őrizi J. 79. jelzet alatt. Az egyetem cenzura-jogának alapja az, hogy Szentiványi Márton, a jezsuita korszak hírhedt ideológusa 1688-ban személyre szóló megbízást kapott a funkció ellátására Lipóttól. Ezt a jogkört III. Károly 1721-ben a mindenkori egyetemi kancellárra ruházta át. (Pauler 13. l. ill. az 1721. évi oklevél u.o. 486–488. l. Az oklevél hiteles másolatát az EK kéziratára őrizi G. 161a jelzet alatt.)

Az egyetem történeti előzményeivel kapcsolatban a diploma említi Nagy Lajos pécsi, Zsigmond budai, Mátyás király pozsonyi, majd budai egyetemalapításait. A Budára való költöztetés történeti előzményét is Mátyás korában találja meg: a tudós király szíven viselte Buda sorsát, s mivel Pozsony az ország szélén feküdt, a fővárosban (vagy talán ott is) egyetemet létesített, tudós társaságot hozott létre, fényes könyvtárat és könyvnyomdát rendezett be. Mária Terézia diploma inau-guraleja ily módon – neveléstörténeti irodalmunkban elsőként – egységben szemléli Mátyás művelődéspolitikai intézkedéseit, tudatosan hangsúlyozza ezek jelentőségét s keresi bennük a királynő hasonló elképzeléseinek történeti előzményeit. (A Mátyás szerepét különösen hangsúlyozó történeti hagyománykeresést örömmel üdvözölte az ébredő magyar nemzeti irodalmi élet: Baróti Szabó Dávid *A budai Universitas felszenteléséről* c. versében annak a reményének adott kifejezést, hogy a kard után most majd tollával szerez dicsőséget a magyar, s hogy az új feladat felett Buda várában Márs, azaz Mátyás király szelleme fog őrködni.) A diploma úgy vélte, hogy a Mohácsot követő évszázad folyamán sem merült feledésbe az országos egyetem gondolata, hiszen a magyar vallásalapítást létrehozó 1548: 12. tc. gondoskodott az elhagyott egyházi javak jövedelmeinek művelődési célra való fordítása felől. Majd II. Rudolf adományozta a turóci prépostság jövedelmeit a nagyszombati jezsuita kollégiumnak. Ezeket az előzményeket szinte természetesen követte Pázmány 1635. évi egyetemalapítása, mely Nagyszombatnak a más birodalmi egyetemekéhez hasonló jogokat biztosított. Az eredeti egyetem az idők folyamán a jogi, majd az orvosi karral bővült. Az egyetem a régi törvény, az 1548:12. tc. alapján kapta meg nemrégiben a földvári apátságot, majd a jezsuita rend feloszlása után a nagyszombati rendház minden vagyonát. Ezek után következett az egész magyar oktatásügy átszervezése 1777-ben a Ratio Educationis útján, majd – Zsigmond és Mátyás szellemében – az egyetemnek az ország központjába való áthelyezése. Erre különben már a Pázmány-féle alapítólevél is feljogosította az utódokat, bízva a török megszállás megszűntében; Ferdinánd megerősítő oklevele pedig kifejezetten elrendelte, hogy ebben az esetben a turóci jövedelemből csupán annyi illesse Nagyszombatot, amennyi az atyák tisztas megélhetéséhez szükséges, – a többi az egyetemre szálljon.

Érthető büszkeséggel szól a diploma a Budára történt költöztetéséről, a palota átengedéséről, az építkezésekről, s a Theresianum alapításáról. Elérkezett az az időpont – úgy mond – amikor „mindazt, amire őszinte szándékkal törekedtünk, a befejezettség állapotába juttassuk el”. Részletesen ismerteti az egyetemi szervezet és a hivatali rendet. A senatus és a magistratus, valamint a karok után felsorolja az egyetemi intézményeket (könyvtár, szertárak, csillagda, nyomda, botanikus és mezőgazdasági kert). Megemlíti, hogy az egyetem őrizetére bízta a vári Zsigmond-kápolnában István király jobbját. Ami az egyetemi jogokat illeti: az egyetemnek a bécsi, prágai, gráci és olmuízi egyetemekkel teljesen azonos jogkört biztosított a tudományos fokozatok megítélése és minden külsőség (jelvények és pecsétek) terén is.

A következőkben a budai ingatlanok tulajdonjogi kérdéseit rendezi a diploma. A nagyszombati épületekért cserébe adja a palotát minden felszerelésével (külön említve a vízvezeték és a víznyomó berendezést), valamint a jezsuita rend minden budai épületét. Kiegészítésként említ egy kisebb csereügyletet az esztergomi káp-

talannal, melynek során az Egyetem egy esztergom-alsóvárosi allodiumért egy budavári házat kapott. Ezt követi a birtokadományok ünnepélyes megerősítése a földvári apátság és a nagyszombati javak vonatkozásában. Az ősi turóci és bozóki birtokokról ekkor már csupán egy csereügylet jóváhagyásával kapcsolatban történik említés: az egyetem (ill. a Tanulmányi alap) a szepesi püspökségtől a szekszárdi és a savniki apátság jövedelmeit kapta meg Bozók és Turóc fejében – „*a könnyebb igazgatás céljából*”. A turóci birtoktestből kihalított Sellye egyetemi tulajdon maradt. Utolsó bekezdésében a Theresianum felől intézkedett, s anyagi alapjává a pécsváradi apátság jövedelmét rendelte. Az utolsó pont a diploma egyes példányainak őrzése felől intézkedett.³⁴

Egyetemünk vonatkozásában a diploma inaugurale a koronát tette fel az elmúlt évtized intézkedéseire. Megszabta – történeti hagyományokra építve, de ugyanakkor messze előremutatóan – az egyetemi funkciókat, és megteremtette a működéshez szükséges (szűkös, de elégséges) anyagi alapokat. Kétségtelen, hogy ezek az intézkedések hagytak hátra kívánnivalókat, azonban tagadhatatlan, hogy lényegében biztosították az egyetem további fejlődését. A diploma inaugurale az ünnepélyes megnyitással együtt – mind tartalmilag, mind formailag – korszakot zárt, s új kort nyitott.

Az uralkodó – akinek a magyar oktatásügy, s azon belül az egyetem kérdései valóban személyes gondjai voltak – nem hiába sürgette az építkezéseket, az oklevelek és pecsétek elkészítését s az ünnepélyes megnyitást. 1778-ban – ahogy tervezte – még személyesen vehetett volna részt az ünnepségen; 1780 nyarán azonban már beteg volt, s így csak királyi biztos, Pálffy Károly alkancellár képviselhette azon az országgraszáló ünnepségen, melyet az egyetemi tanács nevében Ürményi József és a városi és megyei hatóságok rendeztek.³⁵ Pálffy királyi biztos Vácon keresztül június 24-én érkezett Pestre, ahol a megye közönsége, s az egyetemi tanács elnöke köszöntötte. Innen megyei bandérium, lovas katonaság s a városi fegyveres polgárság sorai között vonult fel a budai várba. Szállása, a Batthyány-ház kapujában Winterl Jakab, az egyetem rektora, a világhíres vegyészprofesszor köszöntötte. Másnap, június 25-én került sor az ünnepségre. A királyi biztost a palota kapujánál a két egyetemi testület várta teljes díszben: hosszú fekete talárban, a rektor és a dékánok sötétvörös bársony, a tanárok selyem köpenyében (epomis), valamenynyien sötétvörös fövegben (biretum). A díszteremben a baldachin alatt a királynő képe állott. Pálffy biztos megnyitó beszéde után felolvasta a diplomákat, s azokat megőrzésre az illetékeseknek átadta. Patachich érsek, praeses beszéde után – mely jellemző módon elsősorban az egyetem fejlődésének egyházi, s nem közművelődési jellegét emelte ki – kitüntetések osztottak. A kitüntetettek közt a költöztetési

³⁴ A diploma inaugurale egyik eredeti példányát ma az Egyetemi Könyvtár kéziratára őrzi (külön iratládában, a többi egyetemi jogbiztosító és alapító oklevéllel együtt). Kiadásait felsorolja Pauler 127. l. Itt az Okm. 54–63. l. alatt található szöveget használtuk, melyet Pauler nem említ. – Baróti Szabó Dávid verse újabban megjelent a *Klasszikus álmok. A magyar költészet klasszikus hagyatéka. Anthológia*. Bp. 1943.” c. kötet 38–39. l. is.

³⁵ Az ünnepély leírása: Pauler 128–135. (Fejér Doc. 103–104. alapján.) – Patachich beszédeit 1. *Fejér Doc.* 53–62. Az ünnepélyről készített hiteles metszet J. Schmutzertől a „Magyar Művelődéstudományok” c. mű 4. kötet 468. l.

bizottság és az egyetemi professzori kar egyetlen tagja sem szerepelt. A délelőtti ünnepségsort Te Deum zárta be, majd öt helyen rendezett lakoma következett. Délután a Theresianum növendékei színielőadást mutattak be. Este a királyi biztosnak a tanács elnöke átadta Pray Györgynek az Egyetemi Könyvtár ritkaságairól készített katalógusát. Ezt követően Pálffy alkancellár adott fényes vacsorát.

A királynő még örömmel hallgatta végig Pálffy beszámolóját az ünnepségekről, azonban az egyetem hálaadó küldöttségét már nem tudta fogadni. Novemberben gyengélkedni kezdett, s 29-én hajnalban elhunyt. A megnyitó ünnepségekkel kapcsolatban megjelent korabeli megemlékezések a kötelező dicshimnuszok szókincsén jogosan túllépve részben a királynő személyes, emberi érdemeit hangsúlyozták, részben kiemelték az egyetem ügyei rendezésének művelődéspolitikai jelentőségét.

IV.

A budai korszak második fele politikai szempontból lényegesen megváltozott körülmények között telt el. A jozefinizmus szelleme, mint mindenütt, ezen a téren is döntő változást hozott, s alapjaiban rázta meg az egyetem alaki kereteit, eszmei tartalmát, s arra kényszerítette, hogy földrajzilag is új helyen kezdje meg életének következő évszázadait. Politikai szempontból elsősorban a türelmi pátens szellemének térhódítása teremtetett új helyzetet. A nem-katolikus hallgatók számának erős emelkedése természetesen hozta magával az esküforma változását: kimaradt a szeplőtelen fogantatás említése, megszűntek a kötelező hitbuzgalmi kongregációk, majd a zsidó fiatalok előtt is megnyílt az egyetemi felvétel lehetősége. Rövid időre még az istentiszteletek látogatásának kötelező volta is megszűnt.³⁶

Az új rend anyagi téren sem kis mértékben érezte hatását. II. József már 1780 december végén általános jelentést kért az egyetemek helyzetéről, majd a következő év tavaszán – mint mondani szokás – egyetlen tollvonással megszüntette a tanulmányi alapot, beolvasztva azt az államkincstárba. Ezzel a magyar egyetem is elvesztette – pár hónappal a diadalmas diploma inaugurale megjelenése után – anyagi függetlenségét, s teljesen az állampénztártól függő intézménnyé vált. Gyökeres változás következett be a tanügyi igazgatás területén is: az udvari tanulmányi bizottság lett az összmonarchia vezető oktatásügyi szerve (a felvilágosodás őszinte hívének, van Swietennek irányítása alatt). A magyar tanulmányi ügyek irányítója Niczky Kristóf, majd halála után 1782-től Zichy Károly lett.³⁷

A jozefinista korszak első éveinek egyetemi anyagi helyzete felől az a kataszter tájékoztató, melyet 1782 tavaszán saját állapotáról készített az egyetem, s terjesztett fel a helytartótanácshoz Szabó András és Makó Pál aláírásával. A jozefinizmus új ideológiai légköre felől pedig az az iratanyag, mely az 1783-ban tartott, ún. Ürményi-féle vizsgálattal függ össze.

Anyagi felmérés készítését a helytartótanács már 1780 tavaszán elrendelte,

³⁶ Györy 126. skk. 1. – Pauler 273. skk. 1. – Az első zsidó vallású orvosdoktor Österreicher Manes volt, akinek a helytartótanács 1782. május 8-án engedélyezte a vallása szerinti eskü letétele mellett a grádust.

³⁷ Pauler 183–185.

azonban nincs tudomásunk arról, hogy az el is készült volna. A gyors – néha túlságosan gyors – jozefinista ügyintézésre jellemző, hogy két évvel később, a március 14-én kiadott utasításra már május 11-én a helytartótanács asztalán feküdt az igen részletes, általános helyzetfelmérés,³⁸ mely sorra vette az összes egyetemi épületet és azok állapotát, néhol javaslatot is téve a tennivalók felől. A felmérésből kitűnik, hogy a budai berendezkedés még akkor sem volt befejezettnek mondható. A műszaki és fizikai szertárak közismerten igen értékes műszerei szekrények híján a földön heverték, a bútorok általában rongáltak voltak. A csillagvizsgáló műszeres berendezése elégtelen volt; Angliából történő kiegészítésére a felmérő bizottság 5000 Ft-nyi összeget javasolt. Az anatómiai és a kémiai intézetek professzorai az oktatáshoz szükséges tanszéki könyvek teljes hiánya felől panaszkodtak. Mindent rendben talált a bizottság az érem- és régiségtani szertárban; ez nem lep meg bennünket, hiszen tudjuk, hogy vezetője, Schönvisner István professzor az Egyetemi Könyvtárban is kitűnt lelkiismeretes, szakszerű és lelkes munkájával.

Az épületek állapota sem volt mindenben kielégítő: a tetőzet általában elhanyagolt és erősen tűzveszélyes volt. A professzori lakások a főépületben, s azon kívül nedvesek voltak: a tanárok ruházata, könyvei penészesedtek. A felmérés adta felsorolásból figyelmet érdekel az egyetemi melléképületeknek az elhelyezkedése: a várfalak mentén elterülő, *novus mundus*-nak (új világ) nevezett részen voltak az istállók, a kocsiszin, a jégverem és a szolgák lakásai. A felmérés részletesen felsorolja az egyes egyetemi intézmények ingóvagyonát; a felsorolásból kitűnő képet kaphat az érdeklődő az egyes szertárak műszereiről és egyéb felszereléséről. Részletességükkel különösen kitűnnek a kémiai, mechanikai és éremtani gyűjteményekről készített leírások, melyek tudománytörténetünknek eddig még ki nem aknázott forrásaiként tekintendők. Itt kell megemlékeznünk arról, is hogy az egyetem egyébként is híres, értékes természettudományi szertára jelentősen gyarapodott Mária Anna főhercegnőnek, az elhunyt királynő húgának ajándékával, ill. azzal a műszeres- és könyvanyaggal, melyet az egyetem Piller Mátyás professzor hagyatékából vásárolt meg. A két érdekes gyarapodás jegyzéke szintén komoly tudománytörténeti forrás.³⁹

II. József uralkodásának első éveiben két jelentős intézménnyel gyarapodott az egyetem. Mindkettő az új követelményeknek megfelelően gyakorlati jellegű volt. 1782 augusztus 30-án írta alá az uralkodó a mérnökképző intézet létesítéséről szóló rendeletet; az új intézmény a bölcsészkar tanszékeként kezdte meg működését. A tanulmányi idő a bölcsészeti tanulmányokat kiegészítő három esztendő volt; a hallgatók nagy része állami ösztöndíjjal végezte tanulmányait. Pár hónappal később keletkezett az orvosi kar alá tartozó állatorvosi intézet.⁴⁰

³⁸ ASRUB 1782. apr. nr. 16.

³⁹ Mária Anna főhercegnő, ill. Piller Mátyás gyűjteményeiről I. Szentpétery 339. (Kétséges, hogy Mária Anna gyűjteménye vásárlás útján került az egyetemre.) Mária Anna főhercegnő gyűjteményéről nem tud Wandruszka, A.: *Die Habsburg-Lothringer und die Naturwissenschaften* c. tanulmánya. (Mitteil. d. Öst. Gesch.forsch. LXX. 1962. Heft. 3–4. 354–364. 1.) Egyéb anyag: ASRUB 1781. maj. nr. 16., jun. nr. 14., sept. nr. 20., dec. nr. 3., 1782. mart. nr. 9. nov. nr. 8., 1783. mart. nr. 31., jun. nr. 4. – M. Kanc. Acta Gen. 1783/963. – Htt. Litt. pol. 1789. Litter. fons. 3. pos. 27.)

⁴⁰ Pauler 187–188. A mérnöki intézetről újabban I. Fodor Ferenc: *Az Institutum Geometricum*.

Az Ürményi-vezette vizsgálat⁴¹ a megváltozott politikai helyzet természetes következménye volt. A II. József trónralépése óta eltelt évek során az egész államapparátusban lényeges személyi változások következtek be. Az egyetemen is hasonló volt a helyzet: a régivágású, volt jezsuita, vagy jezsuita eszmeiségű professzorok mellett feltűntek a felvilágosodás hívei. Több szabadkőműves és protestáns tanár kapott helyet az egyes karokban. A felekezeti differenciákkal erősen színezett világnézeti ellentétek maguktól értetődően teremtettek olyan helyzetet, mely elengedhetetlenné tette a vizsgálatot. Szinte teljesen érdektelen, hogy azt Bretschneider könyvtárigazgató tette aktuálissá a maga erősen jezsuita-ellenes panasziratával. Ha nem ő, biztosan más lépett volna fel, s ha nem Ürményi, akkor valaki más, hasonló beállítottságú ember vezette volna le ezt a vizsgálatot. Egészen valószínű, hogy az eredmény is azonos lett volna; ezt az eredményt nem a személyi, hanem a politikai adottságok szabták meg.

II. József 1783 áprilisában Budán járt, s meglátogatta az egyetemet is. Tapasztalatai nem voltak kedvezőek: úgy látta, hogy az egyetemen még mindig minden nagy rendetlenségben van. Hogy vajon ezt a véleményt Bretschneider alapozta-e meg benne, az kérdéses. Kétségtelen az, hogy saját kezével írt utasításában kifejtette: az egészséges fejlődést a tanulmányi bizottságban, a helytartótanácsban, a kancellárián, az egyetemi tanácsban levő „*Personalitäten des Jesuitismus*” okozzák. E látogatás során határozta el Ürményi kiküldetését. Ürményi nyáron kezdett neki a munkának, s jelentését az év végén adta be. Pálvölgyi, aki legújabbban részletesen foglalkozott vizsgálóbiztosi működésével, úgy véli, hogy nem lehetett tőle várni a jezsuita szellem letörését, mivel egész múltja a rendi felfogáshoz kapcsolta, s így szembenállt a felvilágosodás minden megjelenési formájával. Mondhatjuk talán úgy is, hogy Magyarországon ekkor minden közéleti ember, akire ezt a vizsgálatot rá lehetett bízni, azonos felfogást vallott volna: azokat ugyanis, akik a felvilágosodáshoz közelálló nézeteket vallottak, a hivatalos rendi fórumok nem fogadták volna el vizsgálóbiztosként. Az udvari tanulmányi bizottság – melyben van Swieten személye a felvilágosodás túlsúlyát biztosította – teljes joggal kételkedett az Ürményi-féle jelentés hitelében. Jellemző, hogy egyetemtörténeti irodalmunkban egészen napjainkig ilyen kételynek nyomára nem lelünk. Ez természetes: sem Pauler, sem az 1935. évi jubiláris kötetek szerzői – teljesen függetlenül tudományos kvalitásaiktól! – nem voltak vádolhatóak jozefinista-felvilágosodott szimpátiával. Valamennyien úgy nyilatkoztak, hogy Ürményi, kora magyar közoktatásügyének vezetője, nem tévedhetett, s csak a szintiszta igazságot írhatta le. Gyors áttekintés után is – annak ellenére, hogy a vizsgálati anyag teljes forráskritikai értékelése még nem történt meg – kétségtelen, hogy ez nem mindig volt igaz.

Bretschneider vádiratának lényege az volt, hogy a jezsuita rend feloszlatása

Bp. 1955.; legújabbban és röviden: Főnyad Ernő a „*Budapest*” c. folyóiratban megjelent cikkében (1967. 6. sz. 21–23.)

⁴¹ II. József alaprendelete; M. Kanc. Acta Gen. 1783/4125. – A vizsgálatról legújabbban Pálvölgyi Endre írt: *Bretschneider és az Egyetem 1783. évi felülvizsgálata*. Bp. 1962. (Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei I. 79–104.) Bretschneider könyvtári működéséről Tóth András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatása korában 1773–1790*. (Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III. 101–146.)

az egyetem életében úgyszólván semmi változást nem hozott, mivel a legfontosabb tanszékek, ill. az egyetemi központi ügyintézés változatlanul jezsuita kézben maradt. A bölcsészkaron nem történt úgyszólván semmi változás. Ürményi, mint vizsgálóbiztos, nem csupán súlyos formahibát követett el akkor, amikor Bretschneider vizontválaszait nem terjesztette fel jelentése mellékleteként és nem kívánta meg az egyetemi tanácstól mindkét fél teljesen egyenértékű meghallgatását. *Egész eljárás-módja* szolgálta azt a célt, hogy a politikai nézeteltéréseket személyi ellentétekként ábrázolja, hogy a valóban fennálló ellentéteket minimalizálja. Ezért fogadta el szinte kritika nélkül az egyetemi tanács választát. Pálvölgyi érdekesen mutat rá olyan tényekre, melyekből világosan látszik, hogy ha voltak is személyi ellentétek a könyvtárigazgató és az egyetemi vezetőség között, szembenállásuk végső fokon politikai természetű volt. Bretschneider hibát követett el akkor, amikor minden felvilágosodás-ellenes áramlatot azonosított az exjezsuitizmussal. Ezzel egyrészt módot nyújtott arra, hogy a felvilágosodás minden ellenfele összefogjon ellene és az ügy ellen; másrészt megakadályozta a jezsuitaellenes haladó erők kibontakozását és érvényesülését. Így vált lehetővé, hogy Ürményi teljesen elhallgassa a hittudományi és a jogi karok nézeteltérését, melyben pedig nem a szűkebb jezsuita-kérdés, hanem a felvilágosodás általánosabb problémája játszott a főszerepet.

Az első nézeteltérés kisebb jelentőségű volt: Barics Béla, a statisztika és az egyetemes történet tanára a protestáns Zophaeus és Offerhans pápaság-ellenes egyetemes történeti műveit ajánlotta hallgatóinak. Szabó András tiltakozására Baricsnak nyilvánosan óvnia kellett hallgatóságát az eretnek művek olvasásától, s még Köpf és Diepold könyvkereskedőnek is kellemetlensége támadt a könyvek behozatala miatt.⁴² A következő vita tárgya az egyházjog oktatása volt, mely (egészen 1853-ig) a jogi kar feladatkörébe tartozott. A tantárgyat teológusok is hallgatták. 1780-ig nem is volt baj, mert a tárgyat Lakics volt jezsuita professzor adta elő. Ekkor lett utóda Markovics Antal, aki Martini, Rieger és Sonnenfels tanítványaként a természetjog híve volt. A hittudományi kar ezt nem nézte jó szemmel. A kari felfogást Patachich kalocsai érsek, egyetemi igazgató és Batthyány József esztergomi érsek is támogatta. A karon belül Szabó András kari igazgató képviselte a szélsőséges maradi álláspontot, míg Nagy Ferenc rektor, a polemica tanára közelebb állt a felvilágosodás gondolköréhez. Bár 1781-ben a két kar közti vitát a helytartó tanács a jogi kar javára döntötte el, a nézeteltérés állandósult. 1783-ban p. o. Godall teológus hallgató és Markovics professzor súlyos vitája nyomán újult ki a szenvedélyes elvi küzdelem, – érdekes módon „*a zsinat a pápa fölött*” elv különböző értelmezése tárgykörében.

Annak ellenére, hogy Ürményi mindent megtett annak érdekében, hogy az egyetem vezetőségét tisztázza a Bretschneider-fogalmazta vádak alól, egyes vonatkozásokban mégis valóra váltak Bretschneider elképzelései: Szabó András kassai püspök lett, s kivált az egyetemi keretektől: a hittudományi kar (rövid időre) szintén eltávozott az egyetem székhelyéről; átalakultak az egyetemi vezető szervek is (ekkor szűnt meg p. o. Patachich érsek funkciója). A legjelentősebb változás szintén a Bretschneider által jelzett területen, a bölcsészkaron történt: a volt jezsuita tanárok

⁴² A Barics-ügy iratai: ASRUB 1781. jan. nr. 3. és mart. nr. 6.

közül számosan búcsúztak a kartól (Handerla, Szerdahelyi, Katona, Püspöky és Wagner). Helyükre a felvilágosodás oly kitűnő, többnyire protestáns képviselői léptek, mint Cornides, Fogarasi Pap, a szabadkőműves Werthes, ill. a szintén szabadkőműves Kreil Antal és a piarista Koppi Károly (utóbbi kettő később aktív résztvevője a Martinovics-összeesküvésnek). A kari változások mellett jelentéktelennek tűnik, de nem érdektelen, hogy ugyanekkor nyugdíjazták a jezsuita csoport egyik vezetőjét, Schauer abbét, az egyetem irodájának és levéltárának vezetőjét.⁴³

Az Ürményi-féle jelentés benyújtásával egyidőben terjesztette fel az egyetem a helytartótanács utasítására az összes egyetemi intézménynél engedélyezett és használt tankönyvek jegyzékét.⁴⁴ A felterjesztés érdekes oktatástörténeti forrás: jól látszik belőle tankönyvhelyezetünk általában szegényes volta. A főgimnáziumban p. o. magyar történetre a jezsuita Palma művét használták; a bölcsészkaron általában minden tantárgyra egyetlen könyv volt használatban. A jezsuita nevek itt is szép számmal szerepelnek (filozófia és logika: Handerla; metafizika és fizika: Horváth János; matematika: Makó Pál; történelem: Katona István). Tankönyv nélkül adták elő a vízműtant (hydrotechnika) és a gyakorlati mértant. Az előadott tantárgyak (nem tanszékek!) közül hét volt társadalomtudományi jellegű (logika, filozófia, filozófiatörténet, esztétika, etika, magyar és egyetemes történelem), kilenc pedig természettudományos (fizika, csillagászat, matematika, építészet, vízműtan, mechanika, mértan, mezőgazdaságtan, természetrajz).

V.

További elmélyült vizsgálódás lenne hivatva annak kiderítésére, hogy a Bretschneider-ügy, ill. az Ürményi-féle vizsgálat milyen mértékben befolyásolta II. Józsefet akkor, amikor az egyetemet hirtelen áthelyezte Pestre, s az egész magyar tanügyet átfogó új intézkedéseket hozott. Az biztos, hogy a Pestre való költözködést már eldöntötték akkor, amikor Ürményi benyújtotta jelentését: a rendelet 1783 november 28-án kelt.⁴⁵ Érvényét veszttette az a politikai tétel, mely miatt 1777-ben nem a közigazgatás, hanem az egyetem jött Budára: most már a központi igazgatás szerveinek kellett a józan ész parancsszavára elfoglalniok székhelyüket az ország központjában. Buda ekkor vált valóban is az ország fővárosává. Mivel a központi szervek együttes és biztonságos elhelyezésére csak a várpalota volt alkalmas, a helytartótanács, a kamara és az országos levéltár Pozsonyból, a Curia Pestről költözött a budai királyi palotába. A költöztető rendelet tartózkodott az ideológiai érveléstől, s minden magyarázkodás nélkül intézkedett, amikor a jogi, az orvosi és a bölcsészeti kart Pestre helyezte át. Ugyanekkor került Pozsonyba a hittudományi

⁴³ Szentpétery 145. l. a bekövetkező személyi változásokat nem hozza kapcsolatba az Ürményi-vizsgálattal, csupán tantárgyak átcsoportosítását említi. Ugyanez a többi karokon: Hermann-Artner 178. l., Győry 136. és 150. l., Eckhart 154. l. és Pauler 190. l. 1783 őszén már híre terjedt az újabb költöztetési terveknek. Ekkor Nagyszombat városa kérte az egyetem visszahelyezését. A kérvényt a magyar kancellária símán ad acta tette (M. Kanc. Acta Gen. 1783/9326.)

⁴⁴ ASRUB 1783. oct. nr. 14. (120) (A magyar nyelvet 1791-től, a németet 1784-től, a latint 1852-től oktatták. A görög oktatás a hittudományi karon folyt.)

⁴⁵ Okm. X. sz. (69–73. l.)

kar, s egyesült ott a szintén Budáról oda helyezett seminarium generaleval.⁴⁶ A Várban csupán a csillagvizsgáló, a főgimnázium és az elemi iskola maradt.

A pesti berendezkedés műszaki munkálatainak lebonyolítására Hillebrandt főépítész kapott megbízást, akinek egyúttal meg kellett terveznie azt is, hogy melyik intézmény melyik pesti épületbe kerüljön. A költöztetéssel egyidőben (1784 április) léptette életbe II. József az egyetem új vezetésével kapcsolatos intézkedéseit: az egyetemi tanács megszűnt; az elnök funkcióját a helytartótanács egyik tanácsosa vette át. Az egyetem vezetése újra a magistratus kezébe került, azonban megszüntették az önálló egyetemi bíraskodást. Természetesen megszűnt a kari igazgatók, majd a kancellár tisztsége is.⁴⁷

Az új korszak nyitányát jelzi a *Reformatio studiorum Josephina* néven ismert, 1784 június 14-én kibocsátott, elsősorban egyetemi vonatkozású felsőoktatási rendelkezés is.⁴⁸ Az utasítás első helyen az ifjúság erkölcsi nevelésének kérdésével foglalkozott: a Mária-kongregációk megszüntetésével új vallásoktatási rendet léptetett életbe, s minden vasár- és ünnepnapon kötelezővé tette az egyetemi hivatalos ellenőrzéssel történő misehallgatást és hitbuzgalmi előadást. Ezen kívül a „devotio” (kötelező áhitatoskodás) minden egyéb formáját megszüntette. Viszont óvta a fiatalságot – a jelek szerint kevés eredménnyel – a táncmulatságoktól és a színelőadások látogatásától. A városi hatóság feladatává tette e téren a botrányok elkerülését. Az utasítás a következőkben egyes oktatási-tanszéki részletkérdéseket érint. Az orvosi kart utasítja a szigorúbb vizsgáztatásra és az országos közegészségügyi feladatok megoldása terén való aktívabb közreműködésre. Jelentősek a rendelet tudománypolitikai vonatkozásai is: erőteljesen buzdítja a professzorokat a francia, angol és olasz nyelv elsajátítására, hogy így a német irodalmon kívül is ismeretekre tehessenek szert. Arra is biztatja őket, hogy külföldi kollégáikkal, tudós társaságokkal folytassanak levelezést. Természetes, hogy különböző intézkedéseket tett a német nyelv még szélesebbkörű elsajátítása érdekében is. Az egyetemi hallgatók felvételével kapcsolatban társadalmi származásuktól függő megkötéseket léptetett életbe: mivel számos nem-nemes ifjú csak azért iratkozik be, hogy a jobbagyi – ill. egyéb terhek alól mentesítse magát, ezentúl parasztfiú csak „kitűnő”, a polgárfiú legalább „jó” érdemjegy esetén vehető fel az egyetemre.

A Pestre való költözés 1784 őszén történt meg. A bölcsészkar és a jogi kar a Curia épületébe (Ferenciek tere), az orvosi kar a királyi jogügyi igazgatóság volt épületébe (a Hatvani utcába – ma a Kossuth L. utca és a Semmelweis u. sarok), az Egyetemi Könyvtár, a mérnöki intézet és a fűvészkert a ferencesek zárdájába költözött. Az uralkodói parancsszóra, jogbiztosító oklevél nélkül történt áttelepítés később hosszadalmas, erősen ideológiai színezetű tulajdonjogi vitát eredményezett.

⁴⁶ Hermann–Artner 179. skk. 1. II. József 1782. szeptemberében feloszlatta az egyházmegyei szemináriumokat s helyettük Budán létesített egy központi papneveldet. Ez elégtelennek mutatkozott. 1783. végén három ilyen intézményt hozott létre: Egerben, Pozsonyban és Zágrábban.

⁴⁷ Fejér Doc. 66–67. – ASRUB 1784. maj. nr. 22/198. – A kancellári tisztt megszüntetésére ASRUB 1784. sept. nr. 26/378/. A senatus 1784. dec. 30-án tartotta utolsó ülését s 1777. óta gyűjtött iratait (az ASRUB-fondot) átadta megőrzésre a helytartótanácsnak (ASRUB 1784. dec. nr. 57.) Ennek köszönhetjük, hogy ez az igen értékes egyetemtörténeti forrásanyag nem pusztult el az egyetemi levéltárral együtt.

⁴⁸ Fejér XVI. sz. (67–75. l.)

A pesti berendezkedés kezdeti nehézségei után az egyetem pályája felfelé lendült: a magyar tudományos élet e jelentős intézménye a Pestre költözéssel kilépett a budai várpalota szinte teljesen zárt elefántcsonttoronyából, s bekapcsolódott az igen élénk anyagi és szellemi életet élő balparti város életébe, az ország igazi vérkeringésébe. Egyetemünk II. Józsefnek ezzel az intézkedésével vált valóban az ország, a nemzet közkincsévé.

Visszatekintve talán úgy tűnik, mintha az a sok fáradság és pénz, amibe a budai berendezkedés került, hiábavaló befektetés lett volna, mintha II. József elhamarkodott, meggondolatlan parancsot adott volna ki akkor, amikor elrendelte a budai székhely feladását. Sem ez az utasítás nem volt elhamarkodott, sem a budai évek nem voltak hiábavalóak. A Pestre költözés igazi helyére juttatta az egyetemet, a budai évek pedig előkészítették arra, hogy alkalmas legyen a Pestre való költözésre. Az egyetem Budán vált azzá, amivé lennie kellett: országos jellegű, a gyakorlati szükségleteket kielégítő felsőoktatási intézménnyé. Szervezeti kereteiben, professzori karának átfarmálásában Budán jöttek létre azok a változások, melyek ennek a fejlődésnek előfeltételei voltak.

L'INSTALLATION DE NOTRE UNIVERSITÉ À BUDA

(1777–1784)

(Résumé)

Dans l'histoire de notre Université, aujourd'hui Université Loránd Eötvös, les années soixante-dix et quatre-vingts du XVIIIe siècle provoquèrent des changements décisifs. Lors de la suppression de la Compagnie de Jésus, en 1773, l'Université passa définitivement sous la gestion de l'État. En 1777, elle transféra son siège – de la petite ville provinciale de Nagyszombat – au centre du pays, dans le palais royal de Buda. Elle n'y prit point racine, car un mandement de Joseph II la transféra, en 1784, de la citadelle exclusive de Buda sur l'autre rive du Danube, à Pest, alors en plein essor intellectuel et économique. À l'aide de sources jusqu'ici inconnues l'essai traite certains problèmes concernant l'établissement à Buda, de même que la vie universitaire en cette ville. Il relève particulièrement tout ce qui, pendant ces années de transition, s'avérait déjà un gage de l'avenir.

Le déplacement fut précédé de longues négociations. En 1769, l'Université fut complétée par une faculté de médecine. Ce fut celle qui de toutes les autres se sentit le plus mal à l'aise dans la petite ville de province, d'un caractère médiéval. Sous la direction de Kristóf Niczky, éminent expert en questions culturelles, une commission, dont un des membres fut l'illustre Farkas Kempelen, supputa les besoins financiers et de la rénovation des anciens aménagements et des nouveaux établissements en projet. Les documents de cette commission constituent des sources uniques pour l'histoire de notre Université naguère laïcisée, dont la fortune se composait d'importantes donations d'immeubles, de même que du fonds universitaire, distraît des biens des jésuites.

Le 14 février 1777, la reine Marie-Thérèse d'Autriche intima à l'Université, „*scientiarum totiusque rei literariae Hungaricae mater*”, de transférer son siège à Buda. Le dernier cours à Nagyszombat fut donné le 24 août, et le 9 novembre l'ouverture de l'année universitaire eut déjà lieu à Buda. À cette époque les plus graves soucis furent créés par la situation pécuniaire: le déplacement s'avéra onéreux, et les frais de la construction et de l'aménagement du palais excédèrent considérablement les prévisions. Certes, la reine ne lésinait point sur les dépenses, mais il fallut néanmoins empocher toute occasion pour découvrir de nouvelles sources de revenu. C'est ainsi qu'il fallut modifier, p. ex., le livre terrier d'un des domaines de l'Université, ce qui entraîna, évidemment, de nouvelles charges pour les serfs.

En 1779, on fait des préparatifs pour élaborer de nouveaux statuts universitaires, qui réglementent de la façon la plus minutieuse la vie des professeurs et celle des étudiants, en ce temps-là régie par le sénat (président et directeurs des facultés) institué par des organes de l'État, tandis que le magist-

rat électif (recteur et doyens) ne jouait qu'un rôle secondaire. Les appointements le plus élevés étaient touchés à la faculté de médecine, et les plus modiques à la faculté de philosophie. En revanche, c'était la faculté de philosophie qui produisait les résultats le plus notables; les membres le plus en vue de la faculté de médecine étaient les anatomistes et les chimistes.

Au printemps de 1780 la reine délivra son grand brevet, depuis longtemps en élaboration, qui récapitulait toutes les donations faites jusqu'à cette date au profit de l'Université, ainsi que toutes les fonctions qu'elle devait exercer, d'après son avis, dans l'enseignement et dans la vie scientifique du pays. Il indiquait, comme antécédent historique, la fondation de l'Université par le roi Mathias Corvin, et de ce fait il soulignait aussi, de propos délibéré, l'importance de la politique culturelle du grand monarque humaniste. Basé sur les traditions historiques, le „diploma inaugural” formulait, avec une grande clairvoyance, les tâches de l'Université, et il en assurait (pour le moment dans des limites plutôt étroites) aussi les moyens financiers. Par suite de sa maladie la reine ne put pas assister à l'ouverture solennelle, et quelques mois plus tard un nouveau souverain lui succéda. La fin de 1780 marqua aussi dans la vie de l'Université le début de l'époque trépidante du joséphisme, qui apporta, certes, un nouveau souffle, mais aussi, en maint domaine, seulement des simulacres de solution. Dans les premiers mois de son règne, Joseph II. créa, d'un trait de plume, une nouvelle situation. Il intégra dans le Trésor les fonds culturels et universitaires formés des biens des jésuites, et supprima ainsi l'indépendance matérielle de l'Université. Ceci dit, il n'est guère surprenant que, d'après un recensement économique fait en 1782, aucun progrès financier n'ait été enregistré.

Sur les indications de Henrik Bretschneider, le directeur éclairé et ultra-internationaliste de la bibliothèque, Joseph II. ordonna, en 1783, une enquête politique à l'Université, en vue de contrôler la survivance et le rôle de l'influence des jésuites. Pour le fond, elle non plus n'arriva à briser l'esprit de résistance conservatrice ni de la Compagnie, ni de la noblesse, mais dans beaucoup de chaires il y eut néanmoins une relève de la garde. Des chaires furent obtenues par des représentants catholiques et (ce qui ne s'était jamais vu auparavant) protestants des lumières aussi illustres que p. ex. Dániel Cornides, Frigyes Werthes, Antal Kreil et Károly Koppi (les deux derniers participèrent plus tard au complot antidynastique monté par Martinovics). Dans la première époque du joséphisme, en 1782, d'importantes chaires nouvelles, de nos jours déjà indépendantes et arrivées à la notoriété, furent créées dans le cadre de l'Université, notamment l'École d'Ingénieurs (précurseur de l'Université Technique de Budapest d'aujourd'hui), et l'Institut Vétérinaire (précurseur de l'Université des Sciences Vétérinaires de Budapest d'aujourd'hui).

En 1784., Buda devint le siège administratif du pays: par conséquent, les organes de l'administration centrale, quittant Pozsony et Pest, s'établirent au château de Buda. À l'exception de la faculté de théologie, bannie à Pozsony, l'Université fut transférée à Pest. Ainsi les brèves années à Buda touchèrent à leur terme. D'après notre avis leur sens et leur but ressortent de ce que ce fut au château de Buda que l'Université tenta, pour la première fois, de devenir un établissement national de l'enseignement supérieur, faisant face aux besoins pratiques et s'adaptant aux courants idéologiques et scientifiques de la „philosophie”. Les conditions administratives, intellectuelles et matérielles créées à Buda prirent un essor plus vigoureux à Pest, centre intellectuel du pays.